

The Greek Review of Social Research

Vol 96 (1998)

96-97, Β'-Γ': Σύγχρονες όψεις του αστικού και αγροτικού χώρου: Κοινωνική μορφολογία, κινητικότητα και κοινωνικότητα

ΕΠΙΔΕΩΡΗΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

The Greek Review of Social Research

96-97
Β'-Γ' 1998

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ.
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ, ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΤΗΤΑ

Α. ΔΕΦΝΕΡ
Ελεύθερος χρόνος και κοινωνικότητα στον αστικό χώρο

Θ. ΜΑΛΟΥΤΑΣ
Διερευνητικές μετρήσεις του κοινωνικού διαχωρισμού στις ελληνικές πόλεις

Α.Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Δ.Β. ΣΕΡΕΜΕΤΗΣ
Η επαγγελματική διάρθρωση της απασχόλησης
στην περιφέρεια Αττικής, 1988-1995

Π. ΤΣΑΡΤΑΣ
Κοινωνικότητα και τουρισμός:
Ανάλυση χαρακτηριστικών σε διαφορετικούς τύπους τουρισμού

Σ. ΠΑΠΑΔΙΩΑΝΝΟΥ, Ν. ΣΕΡΝΤΕΔΑΚΙΣ, Γ. ΤΣΙΩΛΗΣ
Κοινωνική-οικολογική συνείδηση και πράξη.
Το παράδειγμα των κατοίκων της επαρχίας Κυθωνίας Δυτικής Κρήτης

Κ. ΜΑΥΡΕΑΣ
Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού:
Πόντιοι και Βορειοηπειρώτες πρόσφυγες στην Ελλάδα

Σ. ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ
Ονομαστική και πραγματική σύγκλιση στον ελληνικό δημόσιο τομέα

Γ. ΒΑΝΟΣ
Ιστορική κριτική αναφορά στην οργανωτική εξέλιξη
του ελληνικού νομισματοπολιτισμικού συστήματος, 1828-1982

Ε. ΚΥΡΙΑΖΗ - ΑΛΙΣΣΟΝ
Εσωτερική μετανάστευση στην Ελλάδα του 1990:
Τάσεις - προβλήματα - προοπτικές

Δ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ
Η Δημοκρατία στο τέλος του αιώνα. Μεταεθνικές προοπτικές και κίνδυνοι

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ
«Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση - Η έννοια του ανθρώπου στη Νεωτερικότητα:
Πραγματική αφώριση και ορθός λόγος»

ΝΤΙΝΑ ΒΑΪΟΥ - ΚΩΣΤΗΣ ΚΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ
«Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Παλιανούς στους αγρούς - πόλεις,
περιφέρειες και άτυπη εργασία»

ΕΚΔΟΣΗ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού: Πόντιοι και Βορειοηπειρώτες πρόσφυγες στην Ελλάδα

Κωνσταντίνος Μαυρέας

doi: [10.12681/grsr.733](https://doi.org/10.12681/grsr.733)

Copyright © 1998, Κωνσταντίνος Μαυρέας

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Μαυρέας Κ. (1998). Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού: Πόντιοι και Βορειοηπειρώτες πρόσφυγες στην Ελλάδα. *The Greek Review of Social Research*, 96, 185–218. <https://doi.org/10.12681/grsr.733>

Κωνσταντίνος Μαυρέας*

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ:
ΠΟΝΤΙΟΙ ΚΑΙ ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΕΣ
ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στόχος του άρθρου είναι η προσέγγιση των διαστάσεων που προσλαμβάνει η άφιξη, τα τελευταία χρόνια στη χώρα μας, Ποντίων και Βορειοηπειρωτών οικονομικών προσφύγων. Ιδιαίτερα για τους Ποντίους, η Ελλάδα, χρησιμοποιώντας τον όρο «παλιννόστηση», προωθεί την κοινωνική τους ενσωμάτωση μέσω μιας σειράς μέτρων που αποσκοπούν στην υλοποίηση μιας εθνικής κυρίως στρατηγικής, ενώ, με την ένταξή τους στον κοινωνικό αποκλεισμό και το χαρακτηρισμό τους ως «μειονεκτουσών ομάδων», εφαρμόζει μια πολιτική περιορισμένων συγκριτικά παροχών. Επί πλέον, στρέφοντας το αποκλειστικό του ενδιαφέρον προς τους Ποντίους, ο κρατικός μηχανισμός παραμελεί όλες τις άλλες κατηγορίες επαναπατριζόμενων και κυρίως αυτή των Βορειοηπειρωτών ομογενών, που έχουν ήδη εγκατασταθεί στην Ελλάδα. Προκειμένου να αποδείξει όλα αυτά, το άρθρο επικεντρώνεται στα αίτια της παλιννόστησης, στην οικονομική και κοινωνική κατάσταση των παλιννοστούντων, στις δημογραφικές, πολιτισμικές και οικονομικές επιπτώσεις της παλιννόστησης για την ελληνική κοινωνία και, τέλος, στους μηχανισμούς και στην πολιτική υποδοχής των παλιννοστούντων στη χώρα μας.

* Διδάκτωρ Πολιτικών Επιστημών.

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Η μετανάστευση είναι, ως γνωστόν, φαινόμενο το οποίο έχει τις ρίζες του πολύ βαθιά μέσα στο χρόνο και εξαρτάται από ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που συνδέονται με την οικονομική κατάσταση, τις διεθνείς γεωπολιτικές συνθήκες ή την περίοδο κατά την οποία λαμβάνει χώρα. Διάφορες αιτίες, όπως η στενότητα γης, ο υπερπληθυσμός, η φτώχεια και οι καταπιεστικές κοινωνίες ή ηγεσίες ώθησαν στο παρελθόν τον άνθρωπο στην απόφαση να μετακινηθεί. Στην πρόσφατη ιστορία, ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος συνδέθηκε με μεγάλες πληθυσμιακές μετακινήσεις, καθώς οδήγησε στον εκτοπισμό και την αναγκαστική εργασία εκατομμύρια ανθρώπων. Το φαινόμενο των μαζικών πληθυσμιακών μετακινήσεων παρατηρείται και στην άμεση μεταπολεμική περίοδο, ως αποτέλεσμα της εξέλιξης των βιομηχανικών κοινωνιών και των νέων γεωπολιτικών συνθηκών. Σημειώνονται μεταναστεύσεις από και προς την Ευρώπη και ιδιαίτερα προς τις βιομηχανικές χώρες του βορρά, οι οποίες αυτήν την περίοδο είχαν ανάγκη και προσέελκυσαν τη χειρωνακτική προσφυγική εργασία σε μαζική κλίμακα.¹

Είναι γεγονός ότι η απαγόρευση των μετακινήσεων, που ίσχυε για τις λεγόμενες χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού μετά τη δεκαετία του '50, περιόρισε σημαντικά και για αρκετές δεκαετίες την κλιμάκωση της μετανάστευσης προς τις βιομηχανικές χώρες της δύσης. Η πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων προς τα τέλη της δεκαετίας του '80 θα δώσει, όμως, και πάλι τη δυνατότητα μετανάστευσης από την ανατολή προς τη δύση. Πολωνοί, Τσέχοι, Ούγγροι και άλλοι έχουν στο εξής μια καλύτερη ευκαιρία να αναζητήσουν την ευημερία των δυτικοευρωπαϊκών οικονομιών. Μόνο κατά τη διάρκεια του 1989 υπολογίζεται ότι 1,3 εκατομμύρια άνθρωποι «πέρασαν» από την ανατολική προς τη δυτική Ευρώπη αναζητώντας καλύτερες συνθήκες ζωής και εργασίας. Το μεταναστευτικό αυτό ρεύμα συνεχίζεται με ανάλογη ένταση κατά το διάστημα 1990-91 και μάλιστα αυξάνεται ακόμη περισσότερο, στη συνέχεια, με τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας και της ΕΣΣΔ. Έρευνες δείχνουν ότι οι δυτικοευρωπαϊκές χώρες θα «επιβαρυνθούν» στο άμεσο μέλλον με 3 εκατομμύρια μετανάστες που θα προέρχονται μόνο από τις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ.

1. Προς τα τέλη της δεκαετίας του '60, οι ξένοι εργάτες αποτελούσαν στη Γαλλία και τη Γερμανία το 10-12% του ενεργού πληθυσμού, ενώ παρόμοια είναι η αναλογία σε χώρες, όπως η Μεγάλη Βρετανία, το Βέλγιο ή η Ελβετία. G. Rystad, 1992, «Immigration history and the future of international migration», *International Migration Review*, XXVI, σφ. 4, σ. 1178. Σχετικά με την κοινωνιολογική και ιστορική προσέγγιση της μετανάστευσης, βλ. το α΄ μέρος της μελέτης της Α. Βεντούρα, 1994, *Μετανάστευση και έθνος: μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις*, Αθήνα, Ε.Μ.Ν.Ε.-Μνήμων.

Η παρατεταμένη οικονομική ύφεση, η ρήξη των δεσμών κοινωνικής αλληλεγγύης και η επανεμφάνιση του ατομικισμού συνέβαλαν τα τελευταία χρόνια στην κρίση του κράτους πρόνοιας, στην εμφάνιση κοινωνιών πολλαπλών ταχυτήτων και στην έλευση της εποχής των αποκλεισμών. Η διεθνοποίηση της οικονομίας, η τεχνολογική επανάσταση και τα μονεταριστικά δόγματα οδηγούν σε φαινόμενα μακροχρόνιας ανεργίας, νέας φτώχειας, περιθωριοποίησης αλλά και αυξημένης εγκληματικότητας. Αποκτώντας ευρύτερες διαστάσεις τελευταία σε όλη τη δυτική Ευρώπη, η μετανάστευση συνδέεται με την επανεμφάνιση φαινομένων εθνικισμού, ρατσισμού και ξενοφοβίας.² Η ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας – τώρα Ευρωπαϊκής Ένωσης – εγκαθίδρυσε σταδιακά την ελεύθερη διακίνηση των εργαζομένων μεταξύ των χωρών-μελών της, έθεσε όμως ταυτόχρονα εμπόδια στη μετανάστευση από έξω, με τη δημιουργία της λεγόμενης «Απόρρητης Ευρώπης». Φαίνεται πως η μετανάστευση, με την παραδοσιακή έννοια του όρου, ανήκει στο παρελθόν. Για τους περισσότερους αλλοδαπούς που θα επιθυμούσαν μετακίνηση προς τις δυτικοευρωπαϊκές χώρες προβάλλει πλέον ως μοναδική η δυνατότητα εισόδου τους μέσω της αιτήσεως ασύλου.³

Παραδοσιακά χώρα εξαγωγής εργατικού δυναμικού η Ελλάδα, έχει μετατραπεί τα τελευταία χρόνια σε χώρα υποδοχής μεταναστών, οι οποίοι δεν επιδιώκουν πάντα την παραμονή στη χώρα μας, αλλά προσβλέπουν στη μετακίνησή τους προς άλλες χώρες με μεγαλύτερες ευκαιρίες απασχόλησης. Λόγω κυρίως της γεωγραφικής της θέσης που της δίνει τη δυνατότητα εύκολης πρόσβασης στην Ευρώπη, η Ελλάδα καταμετρά κατά το 1991, σύμφωνα με στοιχεία της Επιτροπής Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 200.000 μετανάστες, τους οποίους ανεπίσημες πληροφορίες ανεβάζουν σε 350.000.⁴ Υπολογίζεται μάλιστα ότι κατά τα τελευταία χρόνια ο αριθμός αυτός έχει υπερδιπλασιασθεί.

2. Συχνά μάλιστα ο ρατσισμός αναπτύσσεται και στο πεδίο του εθνικισμού. Βλ. R. Gallisot, 1985, *Misère de l'antiracisme*, Παρίσι, Arcantère.

3. Τον Φεβρουάριο του 1994 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε ανακοίνωση για την πολιτική μετανάστευσης και ασύλου, ως βάση για ένα νέο και ευρύ προβληματισμό σχετικά με τον τρόπο που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν οι δυνατότητες που δημιουργεί η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Εκεί τονίζεται η ανάγκη προώθησης της κοινωνικής αλληλεγγύης και βοήθειας ακόμη και προς τους υπηκόους τρίτων χωρών, υπό την προϋπόθεση ότι αυτοί διαμένουν νόμιμα εντός της Ένωσης. Ευρωπαϊκή Κοινότητα, 1994, *Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική: Η πορεία προς το μέλλον για την Ένωση (Λευκό Βιβλίο)*, Λουξεμβούργο, σ. 45.

4. Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 1991, *Η Απασχόληση στην Ευρώπη*, Βρυξέλλες.

Καθώς η μετανάστευση δεν έχει ενιαία μορφή και οι μετανάστες διακρίνονται μεταξύ τους από διαφορετικά δημογραφικά, κοινωνικά ή οικονομικά χαρακτηριστικά, είναι κατ' αρχήν απαραίτητο να διαχωριστούν σε διάφορες κατηγορίες. Έτσι, τους εισερχόμενους στην Ελλάδα μπορούμε να διακρίνουμε σε α) «μη κανονικούς μετανάστες», δηλαδή άτομα που εισήλθαν ή παραμένουν παράνομα στη χώρα, β) «πρόσφυγες», άτομα, δηλαδή, που για διάφορους λόγους αναχωρούν από την πατρίδα τους ζητώντας άσυλο και τα οποία η Ελλάδα υποδέχεται ως συμβαλλόμενο μέρος της Σύμβασης της Γενεύης (1951), και γ) «κανονικούς μετανάστες», δηλαδή όλους εκείνους που εισήλθαν νόμιμα στη χώρα και των οποίων η παρουσία έχει καταγραφεί από τις αρμόδιες αρχές. Πρόκειται για τους ομογενείς Έλληνες που προέρχονται από την ελληνική διασπορά της ανατολής ή της δύσης, δηλαδή για άτομα που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα ή είναι απλώς ελληνικής καταγωγής και έχουν ελληνική, ξένη ή διπλή υπηκοότητα.⁵ Σ' αυτή την κατηγορία θα μπορούσε κανείς να συμπεριλάβει τους Έλληνες μετανάστες στις χώρες της κεντρικής ή της βόρειας Ευρώπης καθώς και στις υπερπόντιες χώρες, τους Ελληνοκύπριους, τους ομογενείς Έλληνες από την Τουρκία, την Αίγυπτο κ.λπ., οι οποίοι εξαναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις χώρες τους εξαιτίας διακρίσεων ή διώξεων σε βάρος τους, και, τέλος, τους Έλληνες ή ελληνικής καταγωγής μετανάστες τους προερχόμενους από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και γενικότερα της πρώην «σοσιαλιστικής Ευρώπης».⁶ Σ' αυτή την τελευταία κατηγορία (ή υποκατηγορία) θα επικεντρωθεί η σύντομη αυτή μελέτη, η οποία στηρίζεται στην παραδοχή ότι η παλιννόστηση αποτελεί μορφή μετανάστευσης.

5. Στην περίπτωση που διαθέτουν μόνο ξένη υπηκοότητα, ή ελληνική καταγωγή υπονοείται ως προερχόμενη από τον ένα ή και τους δύο γονείς ή τους παπούδες.

6. Στους «κανονικούς μετανάστες» μπορούν επίσης να συμπεριληφθούν α) οι πολίτες ξένης εθνικότητας προερχόμενοι από τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι μετανάστες αυτοί έχουν το δικαίωμα της ελεύθερης κυκλοφορίας και εγκατάστασης, το οποίο απορρέει από τη Συνθήκη της ΕΟΚ από 1/1/1981 για τους αυτοαπασχολούμενους και από 1/1/1988 για τους μισθωτούς, και β) οι αλλοδαποί, οι οποίοι βάσει των κανονισμών προσκαλούνται από συγκεκριμένο εργοδότη και για συγκεκριμένη παροχή μισθωτής εργασίας πριν από την είσοδό τους στη χώρα. Η παραμονή αυτών των μεταναστών στη χώρα συνδέεται με ένα συγκεκριμένο εργοδότη, ενώ οι άδειες παραμονής και εργασίας εκδίδονται για ένα χρονικό διάστημα που φτάνει τα πέντε χρόνια κατά ανώτατο όριο. Σχετικά με την τυπολογία της μετανάστευσης, βλ. Ξ. Πετρινώτη, 1993, *Η μετανάστευση προς την Ελλάδα*, Αθήνα, Οδυσσεάς, σ. 12-16.

Το ζήτημα της παλιννόστησης συνδέεται στην Ελλάδα με τις ιστορικές αιτίες της εξέλιξής της και με το γεγονός ότι μεγάλο μέρος του ελληνισμού – ως προς την εθνική συνείδηση ή ακόμη και την υπηκοότητα – παρέμενε πάντοτε εκτός των εθνικών συνόρων. Έτσι, κατά καιρούς η Ελλάδα δεχόταν ομογενείς από ελληνικές κοινότητες της Ρουμανίας, της Τουρκίας, της Μέσης Ανατολής ή της Αιγύπτου, ενώ μόνο το 1922 δέχτηκε 1,4 εκατομμύρια πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία. Κατά την περίοδο του εμφυλίου πολέμου (1946-1949), υπολογίζεται ότι ξεπερνούν τους 50.000 εκείνοι που, φοβούμενοι την καταδίωξή τους, εγκαταλείπουν τη χώρα και ζητούν καταφύγιο στις σοσιαλιστικές χώρες της ανατολικής Ευρώπης. Για μεγάλο χρονικό διάστημα ο επαναπατρισμός τους ήταν αδύνατος, αφού τους είχε αφαιρεθεί η υπηκοότητα και είχε δημευθεί η περιουσία τους. Σε όλους αυτούς θα πρέπει επίσης να προστεθεί ένας σημαντικός αριθμός προσφύγων, οι οποίοι κατέφυγαν σε ξένες χώρες της κεντρικής, κυρίως, Ευρώπης κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής δικτατορίας (1967-1974).⁷

Όπως και στις υπόλοιπες χώρες της νότιας Ευρώπης, ο επαναπατρισμός είναι στην Ελλάδα φαινόμενο πρόσφατο και, ως ένα βαθμό, μη αναμενόμενο. Θα ξεκινήσει μαζικά μετά τη μεταπολίτευση του 1974 και θα συνεχισθεί, με αυξανόμενους μάλιστα ρυθμούς, μέχρι τις ημέρες μας. Στοιχεία του Υπουργείου Υγείας και Πρόνοιας ανεβάζουν σε 33.573 τον αριθμό των πολιτικών προσφύγων που επαναπατρίστηκαν κατά την περίοδο 1956-1984, των οποίων η πλειονότητα θα εγκατασταθεί στα μεγάλα αστικά κέντρα.⁸ Οι πρόσφυγες αυτοί θεωρείται ότι σήμερα έχουν πλέον ενσωματωθεί στην ελληνική κοινωνική ζωή, μολονότι έρευνες δείχνουν ότι το βιοτικό τους επίπεδο παραμένει κατώτερο εκείνου του εγχώριου πληθυσμού. Από τα μέσα, όμως, της δεκαετίας του '80, η Ελλάδα αντιμετωπίζει αναβίωση του μεταναστευτικού φαινομένου. Η πιο μεγάλη ομάδα που εγκαθίσταται στον ελληνικό χώρο προέρχεται από την πρώην

7. Σχετικά με την ιστορία της νεοελληνικής διασποράς, βλ. Ι. Κ. Χασιώτη, 1993, *Επικόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς*, Θεσσαλονίκη. Επίσης, Π. Καζάκου, 1994, «Απόδημος ελληνισμός και εθνικά θέματα», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, αρ. 3, σ. 103-134.

8. Από έρευνα του Ν. Πετρόπουλου προκύπτει πως ο ετήσιος ρυθμός επαναπατρισμού ήταν 522 μεταξύ 1956-1968, 181 μεταξύ 1969-1974, 2.979 μεταξύ 1975-1980 και 1956 μεταξύ 1981-1984. Βλ. Ν. Πετρόπουλου, «The Returning Greek Migrants: Dynamics of Socioeconomic Reintegration», *Σεμινάριο για την Παλιννόστηση*, Αθήνα, ΟΟΣΑ, Μάιος 1988.

Σοβιετική Ένωση, και στη συντριπτική τους πλειοψηφία πρόκειται για άτομα ποντιακής καταγωγής.⁹ Σ' αυτά προστίθεται ένας διόλου αμελητέος αριθμός Βορειοηπειρωτών και γενικά Αλβανών πολιτών, οι οποίοι χαρακτηρίζονται από μια διαρκή κίνηση ανάμεσα στις εστίες τους και στην Ελλάδα, ενώ υπάρχει επίσης μια πρόβλεψη για είσοδο από τη Βουλγαρία 10.000 περίπου Σαρακατσάνων προσφύγων. Σε όλους αυτούς θα πρέπει να προστεθεί και ένας αριθμός προσφύγων που εισρέουν στην Ελλάδα προερχόμενοι από άλλες βαλκανικές ή ανατολικοευρωπαϊκές χώρες και διαμένουν περιστασιακά, έως ότου μετακινηθούν και πάλι αναζητώντας καλύτερη τύχη σε χώρες της κεντρικής Ευρώπης ή της βόρειας Αμερικής.

Στην αποδοχή τους ή όχι ως μεταναστών, αλλά και στην υποδοχή και εγκατάσταση όλων αυτών, οι ελληνικές δημόσιες αρχές αντιμετωπίζουν ήδη δυσκολίες. Η ελληνική πολιτεία δέχεται σήμερα, επισήμως, ότι ζήτημα επαναπατρισμού υφίσταται μόνο για τους Ποντίους, στην αποκατάσταση των οποίων στρέφει αποκλειστικά το ενδιαφέρον της. Για την ικανοποίηση αυτού του σκοπού, συνέβαλε το 1990 στη δημιουργία του Εθνικού Ιδρύματος για την Υποδοχή και Αποκατάσταση των Αποδήμων και Παλιννοστούντων Ομογενών Ελλήνων (Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε.). Το Ίδρυμα αποφεύγει το χαρακτηρισμό του Ποντίου ως «πρόσφυγα» θεωρώντας τον παλιννοστούντα, δηλαδή ως ομογενή, του οποίου η απόφαση μετανάστευσης «είναι πράξη ατομικής επιλογής και συνάρτηση της εκτίμησής του για τις προοπτικές, που έχει στη χώρα, στην οποία ζει».¹⁰ Αν και δεν μπορεί να υποστηριχθεί με ευκολία ότι φαινόμενα ρατσισμού και ξενοφοβίας χαρακτηρίζουν σήμερα την ελληνική κοινωνία, εν τούτοις και μόνη η εγκατάστασή τους στη χώρα μας τροφοδοτεί το διάλογο σχετικά με τη συγκρότηση της συλλογικής ταυτότητας και με την αναγκαιότητα ύπαρξης ή μη διαδικασιών ενσωμάτωσης των ετερογενών πληθυσμών που ζουν

9. Πρόκειται για τον ελληνισμό του Πόντου, που έζησε στη Σοβιετική Ένωση και στις μετέπειτα Δημοκρατίες της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών ως αναγνωρισμένη ελληνική μειονότητα. Το ποντιακό στοιχείο είναι διάσπαρτο. Συναντάται στις Δημοκρατίες της Υπερκανακασίας, όπως η Γεωργία, η Αρμενία ή το Αζερμπαϊτζάν, στη Ρωσία, και ιδιαίτερα στη Μαύρη Θάλασσα, στην Ουκρανία (Κριμαία) αλλά και σε μουσουλμανικές Δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας, όπως το Καζακστάν ή το Ουζμπεκιστάν.

10. Βλ. την εισήγηση του Ζ.Γ. Χατζηδημητρίου, Διευθυντή Προγράμματος Παλιννοστούντων του Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε., «Έλληνες πρόσφυγες από την πρώην ΕΣΣΔ στη Θράκη: προβλήματα ένταξης και προοπτικές», στα πλαίσια του Ανοικτού Πανεπιστημίου 1995-1996. Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κομοτηνής - Δημοκράτριο Πανεπιστήμιο Θράκης, 15 Ιαν. 1996, σ. 1.

στην Ελλάδα. Επίσης, η αποκατάστασή τους συνδέεται ή εξαρτάται, μεταξύ άλλων, από δημογραφικούς, κοινωνικούς, οικονομικούς παράγοντες, και, επί πλέον, προκαλεί πολιτισμικές αλληλεπιδράσεις.

Στόχος του άρθρου είναι η προσέγγιση των διαστάσεων που προσλαμβάνει η άφιξη τα τελευταία χρόνια στη χώρα μας των Ποντίων και Βορειοηπειρωτών μεταναστών. Ιδιαίτερα για τους Ποντίους, χρησιμοποιώντας τον όρο «παλιννόστηση», η Ελλάδα προωθεί την κοινωνική τους ενσωμάτωση μέσω μιας σειράς μέτρων που στοχεύουν στην υλοποίηση μιας εθνικής κυρίως στρατηγικής, ενώ, με την ένταξή τους στον κοινωνικό αποκλεισμό και το χαρακτηρισμό τους ως «μειονεκτουσών ομάδων», εφαρμόζει μια πολιτική περιορισμένων συγκριτικά παροχών. Επί πλέον, στρέφοντας το αποκλειστικό του ενδιαφέρον προς τους Ποντίους, ο κρατικός μηχανισμός παραμελεί όλες τις άλλες κατηγορίες επαναπατριζομένων και κυρίως εκείνη των Βορειοηπειρωτών ομογενών που έχουν ήδη εγκατασταθεί στην Ελλάδα. Προκειμένου να αποδείξει όλα τα παραπάνω, το άρθρο επικεντρώνεται στα αίτια της παλιννόστησης, στην οικονομική και κοινωνική κατάσταση των παλιννοστούντων μετά την επιστροφή τους στην Ελλάδα, στους μηχανισμούς και την πολιτική υποδοχής τους καθώς και στις επιπτώσεις της παλιννόστησης στην ελληνική κοινωνία.

Α. ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΠΑΛΙΝΝΟΣΤΗΣΗΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΡΩΗΝ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΧΩΡΕΣ

1. ΟΜΟΓΕΝΕΙΣ ΕΛΛΗΝΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΩΗΝ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ

Μετανάστες ελληνικής εθνικότητας έφθασαν στη Ρωσία από τον Πόντο μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης και κυρίως μετά την πτώση της Τραπεζούντας (1461). Η γενοκτονία 360 χιλιάδων Ελλήνων Ποντίων από τους Νεότουρκους στο Μικρασιατικό Πόντο κατά την δεκαετία 1914-1924 οδήγησε στην αναγκαστική τους αναχώρηση από τον Πόντο και την άφιξή τους στη Δυτική Ευρώπη, την Αμερική, την Περσία, την Κύπρο, κυρίως όμως στην Ελλάδα και τη νεοσύστατη τότε ΕΣΣΔ.¹¹ Οι Πόντιοι, αρχετοί

11. Οι Πόντιοι που φθάνουν στην Ελλάδα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή εγκαθίστανται, κυρίως, στους νομούς Σερρών, Κοζάνης, Θεσσαλονίκης, Κιλκίς, Αιτωλοακαρνανίας, αλλά και στην Αθήνα και τον Πειραιά. Βάσει της απογραφής του 1928, ανέρχονται σε 239.695 άτομα. Εκτιμάται, όμως, ότι ο πραγματικός τους αριθμός είναι αρκετά μεγαλύτερος. Βλ. Μ. Καρφά, *Μεταναστευτικές ροές Ποντίων προς την Ελλάδα, 19ος-20ός αιώνας*, δημοσίευτη εργασία στα πλαίσια Προγράμματος της ΕΕΤΑΑ.

εκ των οποίων έλαβαν ενεργό μέρος στην οκτωβριανή επανάσταση, εγκαταστάθηκαν στην περιοχή του Καυκάσου.¹² Εκεί ενώθηκαν με άλλους Έλληνες συγκροτώντας διοικητικά αυτόνομες κοινότητες και αναπτύσσοντας σημαντικές δραστηριότητες. Ο αριθμός των Ποντίων, που μεταναστεύουν προς τον Καύκασο και την υπόλοιπη Ρωσία κατά τη διάρκεια των διωγμών (1914-1924), υπολογίζεται σε 150-250 χιλ. άτομα.¹³ Πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Έλληνες της Ρωσίας και οι Πόντιοι του Μικρασιατικού Πόντου υπολογίζεται ότι αριθμούσαν συνολικά 1,5 εκατ., ενώ ο πληθυσμός των Ελλήνων Ποντίων στη Σοβιετική Ένωση, κατά το 1921, ξεπερνά τα 700 χιλ. άτομα. Η επικράτηση της λενινιστικής ιδεολογίας και η σύνδεσή της με τις πολιτικές ελευθερίες, κατά τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια, θα δώσει στους Ποντίους τη δυνατότητα να διατηρήσουν τη μητρική γλώσσα, τις πολιτιστικές τους αξίες και να αναπτύξουν σημαντικό πολιτισμό. Από τη σταλινική περίοδο και στη συνέχεια, θα υποστούν όμως σημαντικές διώξεις με το επιχείρημα ότι αποτελούσαν ξένα φύλα προς το σοβιετικό λαό. Σ' αυτό τον πληθυσμό θα προστεθούν και λίγοι, συγκριτικά, Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες που πολέμησαν με την ηττηθείσα κομμουνιστική πλευρά κατά τη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου πολέμου. Υπολογίζονται σε 15.000 οι Έλληνες που ζήτησαν άσυλο στη Σοβιετική Ένωση προκειμένου να αποφύγουν τις συνέπειες της ήττας.

Η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος δεν διαθέτει στοιχεία σχετικά με τον ελληνισμό της πρώην ΕΣΣΔ. Τα μοναδικά της στοιχεία αφορούν τους ρυθμούς παλιννόστησης απ' αυτή τη χώρα κατά την περίοδο 1968-1976. Έτσι, η έρευνα πρέπει κατ' ανάγκη να στηριχθεί σε σοβιετικές στατιστικές πηγές και δημοσιεύσεις. Σύμφωνα με τη ρωσική απογραφή του 1979, αυτοί που μιλούν την ελληνική ως βασική γλώσσα ανέρχονται σε 344.000 άτομα.¹⁴ Εκείνοι, όμως, που δεν δήλωσαν στις αρχές ότι γνωρίζουν την ελληνική γλώσσα ή αυτοπροσδιορίζονται Έλληνες υπολογίζονται πολύ περισσότεροι. Κάποιοι υπολογισμοί αναφέρουν ότι το 1987

12. Η ίδρυση των πρώτων ελληνικών αποικιών στον Καύκασο χρονολογείται μεταξύ του 8ου και 7ου π.Χ. αιώνα. Βλ. Α. Ζαπάντη, 1989, *Ελληνοσοβιετικές Σχέσεις, 1917-1941*, Αθήνα, Εστία, σ. 16.

13. Γ. Βαλαβάνης, 1986, *Σύγχρονος Γενική Ιστορία του Πόντου*, β' έκδ., Αθήνα, Κυριακίδης, σ. 12-13. Επίσης, Ι. Λαυρεντίδης, «Η εν Ελλάδι εγκατάσταση των εκ του Πόντου Ελλήνων - Α΄ Νομός Σεργόβ», *Αρχαίον Πόντου*, αφ. 29, 1968-1969, σ. 342.

14. Θ. Κεσίδης, «Η Εδαφική Διάταξη των Ελλήνων της ΕΣΣΔ», σοβιετικό περ. *Νέοι Καιροί*, αφ. 3, 1989, σ. 37.

ζούσαν στις Δημοκρατίες της Ρωσίας, της Γεωργίας, του Καζακιστάν, της Αρμενίας και της Ουκρανίας 400.000 Έλληνες, Πόντιοι στη συντριπτική τους πλειοψηφία, άλλες όμως εκτιμήσεις ανεβάζουν το νούμερο στο 1.000.000, αν υπολογισθούν και οι μικτοί γάμοι. Οι Έλληνες του Πόντου, όπως άλλωστε και ο υπόλοιπος ελληνισμός των χωρών της Σοβιετικής Ένωσης, αποτελούν πληθυσμό με ελληνική εθνική ταυτότητα, ο οποίος, έως τα μέσα της δεκαετίας του '80, ζει σε ένα πολυεθνικό κράτος που καθορίζεται από διαφορετικές θεωρίες και πολιτικές πρακτικές για τον εθνισμό ή το διεθνισμό και δε φαίνεται να επιθυμεί την επιστροφή του στην «πατρίδα». Είναι χαρακτηριστικό το ότι, αν και μετά το θάνατο του Στάλιν αποκαθίστανται οι σχέσεις της Ελλάδας με τη Σοβιετική Ένωση και ανοίγει ο δρόμος για την παλιννόστηση του ελληνισμού της ΕΣΣΔ, υπολογίζονται λιγότεροι των 20.000 οι Έλληνες Πόντιοι ή όχι, που εγκαθίστανται στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1965-1986.¹⁵

Η ανάρρηση του Μ. Γκορμπατσόφ στη θέση του Γενικού Γραμματέα του ΚΚΣΕ και η πολιτική της «περεστρόικα» θα δημιουργήσουν νέα δεδομένα μετά το 1985, καθώς θα δώσουν την ευκαιρία ανάδυσης κρυμμένων εθνισμών και διεκδίκησης εθνικιστικών αιτημάτων από τους λαούς και τις εθνότητες που αποτελούσαν την ΕΣΣΔ. Οι εθνικιστικές ταραχές οξύνονται, με αποτέλεσμα έθνη με εθνικό κράτος αναφοράς να έχουν, λόγω του ανοίγματος των συνόρων, τη δυνατότητα της μετανάστευσης στο ομοεθνές κράτος. Οι Έλληνες Πόντιοι θα παρουσιαστούν για ένα διάστημα διχασμένοι ανάμεσα στο δίλημμα διεκδίκησης αυτόνομης περιοχής ή μετανάστευσης στην Ελλάδα.¹⁶ Θα επικρατήσει η δεύτερη τάση, καθώς οι εθνικιστικές ταραχές στην περιοχή της Υπερκαννασίας και στις ασιατικές μουσουλμανικές δημοκρατίες, όπου αναπτύσσεται μουσουλμανικός φανατισμός – δηλαδή, σε χώρους διαμονής σημαντικού ποντιακού πληθυ-

15. Άλλες εκτιμήσεις ανεβάζουν τον αριθμό στις 70.000 άτομα. Βλ. Η. Εμκε-Πουλοπούλου, 1990, «Μετανάστες και πρόσφυγες στην Ελλάδα, 1970-1990», *Εκλογή*, ειδ. τεύχος, αρ. 85/86, σ. 18. Εξάλλου, έρευνα της ΕΣΥΕ που καλύπτει την περίοδο 1981-1989 αναφέρει ότι από τη Σοβιετική Ένωση παλιννόστησαν 2.087 Έλληνες. ΕΣΥΕ, 1990, *Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος 1988*, Αθήνα, σ. 59.

16. Η ιδέα δημιουργίας αυτόνομης περιοχής στα παράλια του Πόντου στη Νότια Ρωσία προτείνεται το 1991 στο Συνέδριο του Γελεντζίκ. Βλ. Κ. Τσακίρη, 1996, «Πόντιοι παλιννοστούντες από την πρώην Σοβιετική Ένωση», στο συλλογ. τόμ. *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα. Έκθεση για το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο*, τόμ. Α', Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 479.

σμού -, θα του δημιουργήσουν φοβία και ανασφάλεια.¹⁷ Ιδίως η αιματοχυσία μεταξύ των χριστιανών Αρμενίων και των μουσουλμάνων Αζέρον, η οποία συμβόλιζε την παραδοσιακή αντίθεση μεταξύ των δύο θρησκευτικών ομάδων και επανέφερε στους Ποντίους μνήμες της γενοκτονίας που είχαν υποστεί από τους Τούρκους, ιδίως κατά την περίοδο 1914-1916, έπαιξε καθοριστικό ρόλο σ' αυτή την απόφαση, σε συνδυασμό με την κακή κατάσταση της σοβιετικής οικονομίας μετά μάλιστα και από τις ανεπιτυχείς προσπάθειες μεταρρύθμισής της από τον Μ. Γκορμπατσόφ. Οι παραπάνω λόγοι οδήγησαν σε μια σταθερή ροή Ποντίων μεταναστών προς την Ελλάδα κατά τα τελευταία χρόνια, η οποία αναμένεται να συνεχιστεί και στο μέλλον.

Αξίζει να σημειωθεί, όμως, ότι η έλευση των Ποντίων προσφύγων είναι στην ουσία μετανάστευση και όχι παλιννόστηση ή επαναπατριsmός, καθώς πρόκειται για πληθυσμό που ποτέ στο παρελθόν δεν διέμεινε στην Ελλάδα. Έρευνα της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού στα τέλη της δεκαετίας του 1980 υπολογίζει ότι τα αμέσως επόμενα χρόνια οι Πόντιοι θα έφθαναν στην Ελλάδα με ρυθμό 15.000 ατόμων το χρόνο, ενώ πληροφορίες του Κέντρου Ποντιακών Μελετών αναφέρουν ότι μόνο στην περιοχή του Μενιδίου διέμεναν στα τέλη του 1989 περισσότεροι των 22.000 Ποντίων προσφύγων. Αυτές οι εκτιμήσεις ενδέχεται, μάλιστα, να είναι μετριοπαθείς, καθώς ξεπερνούν το μισό εκατομμύριο εκείνοι που διαμένουν ακόμη στις πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες, και, όσο οι συνθήκες εκεί επιδεινώνονται, οι παλιννοστούντες θα πολλαπλασιάζονται. Το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών υπολογίζει ότι στο τέλος της παρούσας δεκαετίας ο αριθμός των Ποντίων στη χώρα μας θα κυμανθεί μεταξύ 100-200 χιλ. ατόμων.

2. ΑΛΒΑΝΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Οι πολιτικές αλλαγές των τελευταίων χρόνων στην Αλβανία κατέδειξαν την αποτυχία του πολιτικού και διοικητικού συστήματος της χώρας και οδήγησαν στην εξαθλίωση μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Ως άμεση συνέπεια, σημαντικός αριθμός Βορειοηπειρωτών και Αλβανών πολιτών εγκα-

17. Σχετικά με τον διαρκώς αυξανόμενο εθνικισμό των σοβιετικών μειονοτήτων και τα αίτια ανάδειξής του, βλ. Μπ. Καγκαλίτσκι, «Ένα οδυνηρό ερώτημα: Περεστρόικα και εθνικισμός των σοβιετικών μειονοτήτων», περ. *Μηνιαία Επιθεώρηση*, αρ. 52, 1991, σ. 64-71. Επίσης, Ε. Hobsbawm, 1994, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα: πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, Αθήνα, Καρδαμίτσας, σ. 226-266.

ταλείπει, μετά τον Ιανουάριο του 1991, τη χώρα του καταφεύγοντας στην Ελλάδα. Η μετακίνηση από την Αλβανία αποτελεί επανάληψη εκείνης που είχε ξεκινήσει στις αρχές της δεύτερης δεκαετίας του αιώνα μας, είχε περιορισθεί μετά τη χάραξη των πρώτων συνόρων στην περιοχή και είχε σταματήσει εντελώς μετά την ανακήρυξη της Αλβανίας σε λαϊκή δημοκρατία μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Σύμφωνα με στοιχεία του Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε., ο αριθμός των «καταγεγραμμένων» προσφύγων από την Αλβανία που πέρασαν τα ελληνικά σύνορα, μόνο κατά τη διάρκεια του 1991, ανέρχεται σε 21.247 ομογενείς (Βορειοηπειρώτες) και 12.891 Αλβανούς. Σύμφωνα δε με τα ίδια στοιχεία, κατά το διάστημα από 1 Ιανουαρίου 1990 έως 31 Ιουλίου 1991, εισήλθαν νομίμως στην Ελλάδα 12.466 Ελληνοαλβανοί, από τους οποίους παρέμειναν τελικά οι 8.412.¹⁸ Πολιτική των ελληνικών αρχών είναι η αποθάρρυνση της εισροής ομογενών Ελλήνων από την Αλβανία, με αποτέλεσμα αυτοί να διαμένουν στην Ελλάδα παράνομα και ο ακριβής τους αριθμός να μην είναι εύκολα προσδιορίσιμος. Υπολογίζεται, δηλαδή, ότι ο πραγματικός αριθμός των προσφύγων είναι πολύ μεγαλύτερος, σύμφωνα δε με εκτιμήσεις του Υπουργείου Εξωτερικών ανέρχεται σε 150.000 άτομα. Η ροή των προσφύγων από την Αλβανία εκτιμάται πως θα συνεχισθεί με αμείωτους ρυθμούς και κατά τα επόμενα χρόνια.

Οι Αλβανοί πρόσφυγες αποτελούν στην Ελλάδα μια μάζα περιφερομένων ανθρώπων, καθώς κύριο χαρακτηριστικό τους είναι η εποχική απασχόληση – άρα και η μετακίνησή τους σε περιοχές όπου αυτή προσφέρεται –, αλλά και οι συχνές επιστροφές στην πατρίδα τους, η εγκατάσταση στην οποία αποτελεί, άλλωστε, μακροπρόθεσμη επιθυμία τους. Αντίθετα, οι Βορειοηπειρώτες ανήκουν στην κατηγορία των μεταναστών που επιθυμούν να αφομοιωθούν στη χώρα μας, την οποία θεωρούν «πατρίδα» και την ελληνική γλώσσα «μητρική» τους.

18. Εν τούτοις, οι αριθμοί αυτοί φαίνεται να απέχουν αρκετά από την πραγματικότητα. Κατά τον ελληνικό τύπο, 20.000 περίπου Ελληνοαλβανοί επέστρεψαν στην Αλβανία για να ψηφίσουν στις κοινοβουλευτικές εκλογές της 22ας Μαρτίου 1992.

Β. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΑΛΙΝΝΟΣΤΟΥΝΤΩΝ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1. Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΑΛΙΝΝΟΣΤΟΥΝΤΩΝ ΠΟΝΤΙΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Οι επαναπατριζόμενοι Έλληνες από τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες συναντούν με την έλευσή τους στην Ελλάδα σειρά δυσκολιών. Οι δυσκολίες αυτές έχουν σχέση με την αναγνώριση των τίτλων σπουδών και την επαγγελματική τους αποκατάσταση, την ιατροφαρμακευτική τους περίθαλψη, τη συνταξιοδότησή τους, τη στέγασή τους, τη μόρφωση και αποκατάσταση των παιδιών τους, τη χρήση της ελληνικής γλώσσας καθώς και την άγνοια σχετικά με τις κρατικές υπηρεσίες και παροχές. Καθώς μάλιστα η οικονομική τους κατάσταση στις χώρες διαμονής δεν ήταν ιδιαίτερα καλή και, επί πλέον, πήραν την απόφαση της παλιννόστησης υπό πίεση και χωρίς μακροχρόνια προετοιμασία, οι περισσότεροι βρίσκονται, ταυτόχρονα με την άφιξή τους στην Ελλάδα, σε κατάσταση φτώχειας: χωρίς συσσωρευμένους οικονομικούς πόρους και χωρίς περιουσίες, αφού ακόμη και αυτοί που διέθεταν παλαιότερα περιουσίες σήμερα δεν μπορούν να τις ανακτήσουν, διότι βρίσκονται στα χέρια τρίτων και, συχνά, χωρίς εισόδημα από εργασία ή σύνταξη. Το γεγονός αυτό δυσχεραίνει ακόμη περισσότερο την κοινωνική ένταξη των προσφύγων ή παλιννοστούντων στην Ελλάδα.

Οι παλιννοστούντες Πόντιοι πρόσφυγες που έφθασαν στην Ελλάδα πριν από την ίδρυση του Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε., δηλαδή κατά την περίοδο 1987-1990, ανέρχονται συνολικά σε 22.523 άτομα, ενώ κατά την αμέσως επόμενη πενταετία, δηλαδή κατά την περίοδο από 1 Ιανουαρίου 1991 έως 31 Οκτωβρίου 1995 προστίθενται 41.656. Πρόκειται για ένα σύνολο 64.179 ατόμων που επαναπατρίστηκαν επισήμως μόνο από τις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ κατά την τελευταία περίπου δεκαετία.¹⁹ Σ' αυτούς θα πρέπει να προστεθεί ένας σημαντικός αριθμός Ποντίων, οι οποίοι, αν και φθάνουν ως τουρίστες, εκδηλώνουν την πρόθεση και παραμένουν τελικά στην Ελλάδα. Μέχρι το 1990, οι παλιννοστούντες Πόντιοι εγκαθίστανται στα μεγάλα αστικά κέντρα, κυρίως στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, αλλά και στην υπόλοιπη Βόρειο Ελλάδα, ιδίως σε πόλεις, όπως η Καβάλα, η Δράμα, η Κατερίνη, η Κομοτηνή ή η Ξάνθη. Στην Αθήνα θα εγκαταστα-

19. Ζ. Γ. Χατζηδημητρίου, *ό.π.*, σ. 2 και 11.

θούν μαζικά σε περιοχές, όπως το Μενίδι, η Ελευσίνα, τα Λιόσια ή ο Ασπρόπυργος. Οι λόγοι που τους οδηγούν σ' αυτή την απόφαση είναι η καλύτερη οργάνωση των υπηρεσιών στις πόλεις καθώς και η πεποίθηση ότι εκεί θα μπορέσουν να αναζητήσουν με μεγαλύτερη ευκολία εργασία. Στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης, η ύπαρξη συγγενών επηρέασε τότε σε καθοριστικό βαθμό την απόφασή τους. Τα τελευταία χρόνια υπάρχουν, όμως, σημαντικές αλλαγές ως προς τον τόπο εγκατάστασής τους: μέχρι το τέλος του 1995 στο Πρόγραμμα του Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε. είχαν ενταχθεί 15.425 άτομα. Από αυτά, τα 13.153, δηλαδή ένα ποσοστό 86%, έχουν ήδη προωθηθεί στη Θράκη, εκ των οποίων τα 11.511 άτομα στεγάζονται σε σπίτια και τα 1.642 σε εγκαταστάσεις του Ιδρύματος. Τα υπόλοιπα 2.272 άτομα βρίσκονται εκτός Θράκης με την πρόθεση να προωθηθούν εκεί στο άμεσο χρονικό διάστημα, πλην 400 περίπου ατόμων που θα παραμείνουν στο νομό Φλώρινας.²⁰

Έρευνα με αντικείμενο τους Ποντίους, που ολοκληρώθηκε το 1992, παρέχει σημαντικά στοιχεία σχετικά με το επίπεδο εκπαίδευσης ή τις δυνατότητες απασχόλησης των παλιννοστούντων Ποντίων που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1985-1990.²¹ Το ποσοστό αποφοίτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (πανεπιστημιακής και τεχνολογικής) ανέρχεται σε 27,4% (ενώ το ποσοστό των Ελλήνων της αντίστοιχης βαθμίδας είναι 6,5%). Από το ποσοστό αυτό, οι ειδικότητες των γιατρών, των οικονομολόγων, των φιλολόγων και των μηχανικών φαίνεται να έχουν συγκεντρώσει τις προτιμήσεις των παλιννοστούντων Ποντίων. Το 35,6% των Ποντίων είναι κάτοχοι απολυτηρίου δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ποσοστό υπερδιπλάσιο σε σύγκριση με το αντίστοιχο (15%) των Ελλήνων του ίδιου εκπαιδευτικού επιπέδου. Εκείνοι, τέλος, που δεν φοίτησαν σε σχολείο αποτελούν το 11,2% του πληθυσμού, ποσοστό λίγο υψηλότερο συγκριτικά με το αντίστοιχο των Ελλήνων (9%).²² Σύμφωνα με την ίδια έρευνα, ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός των παλιννοστούντων Ποντίων κατανέμεται ισόποσα περίπου ανάμεσα στους άνεργους και τους απασχολούμενους. Πρόκειται για μια αναλογία πρωτόγνωρη για τα ελλη-

20. Στο ίδιο, σ. 12.

21. Κ. Κασμάτη (επιμ.), 1992, *Πόντιοι Μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση: Κοινωνική και Οικονομική τους ένταξη*, Αθήνα, Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής - Γ.Γ. Απόδημου Ελληνισμού.

22. Στο ίδιο, σ. 155-156.

νικά δεδομένα και βέβαια δυσμενή γι' αυτόν τον πληθυσμό.²³ Επίσης, σημαντικό ποσοστό των εργαζομένων ασκεί επαγγέλματα απολύτως άσχετα με τις γνώσεις ή τις ειδικότητές του. Αυτό συμβαίνει για το 80% των πτυχιούχων ανώτατης εκπαίδευσης, για το 90% των πτυχιούχων ανώτερης εκπαίδευσης καθώς και για ένα σημαντικό ποσοστό αποφοίτων μέσης τεχνικής/επαγγελματικής εκπαίδευσης. Η ετεροαπασχόληση είναι ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα που συναντούν οι Πόντιοι κατά την άφιξή τους στην Ελλάδα. Καθώς, επίσης, αρκετοί δεν ομιλούν την ελληνική γλώσσα²⁴ ή δεν γνωρίζουν τις δυνατότητες που τους προσφέρονται για απασχόληση, απασχολούνται στην παραοικονομία ή εργάζονται ανασφάλιστοι με τους ίδιους όρους εργασίας των μεταναστών ή των προσφύγων από χώρες του Τρίτου Κόσμου και της ανατολικής Ευρώπης. Το ποσοστό των Ποντίων που απασχολείται μόνιμα ή περιστασιακά σε διάφορες εργασίες υπολογίζεται σήμερα σε 80%.

Με αφορμή το παράδειγμα των παλινοστούντων Ποντίων, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η αντιστροφή του ρεύματος της εξωτερικής μετανάστευσης από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 φάνηκε πως θα αποτέλούσε σοβαρό παράγοντα δημιουργίας πλίσεων στην αγορά εργασίας. Κάτι τέτοιο δεν συνέβη, όμως, διότι η παλιννόστηση – όπως, άλλωστε, και η μετανάστευση αλλοδαπών προσφύγων – μόλις τα τελευταία χρόνια απέκτησε μαζικό χαρακτήρα, αλλά και διότι ο κύριος όγκος των παλινοστούντων κατευθύνθηκε και εγκαταστάθηκε αρχικά σε αγροτικές περιοχές, απ' όπου προέρχεται το 70% των μεταναστών, ιδιαίτερα της περιόδου 1950-1970. Οι επαναπατριζόμενοι που στη συνέχεια κατευθύνθηκαν προς τον αστικό τομέα της οικονομίας βρήκαν απασχόληση κυρίως στον τριτογενή τομέα, δημιουργώντας μικρές αυτοχρηματοδοτούμενες επιχειρήσεις οικογενειακού και, όπαινόττερα, συνεταιριστικού χαρακτήρα.

23. Οι άνεργοι ανάμεσα στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό των παλινοστούντων Ποντίων κατέχουν ποσοστό 50,2%, ενώ οι απασχολούμενοι 49,8%. Στο ίδιο, σ. 199. Σχετικά με την εν γένει απασχόληση των παλινοστούντων, βλ. επίσης Κ. Τσουκαλά, 1994, «Παλιννόστηση και καταμερισμός της εργασίας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, αρ. 84-85, σ. 28-33.

24. Όπως υπολογίζεται, ποσοστό μικρότερο του 10% των παλινοστούντων Ποντίων έχει κατά την άφιξή του ικανοποιητική γνώση της ελληνικής γλώσσας. Πρόκειται για άτομα που επισκέφθηκαν την Ελλάδα στο παρελθόν ή άτομα υψηλού σχετικά εκπαιδευτικού επιπέδου. Βλ. Θ. Παπαθεοδοσίου, 1994, *Η ένταξη των παλινοστούντων ομογενών από την πρώην Σοβιετική Ένωση στην ελληνική αγορά εργασίας*, Αθήνα, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων - ΙΤΕ, σ. 41.

Άλλωστε, η αυτοαπασχόληση αποτελεί γενικότερη διέξοδο για μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού στην Ελλάδα.

Σε ανάλογα συμπεράσματα είχε καταλήξει και παλαιότερη έρευνα (1986) του Εθνικού Οργανισμού Πρόνοιας στα πλαίσια του Δευτέρου Ευρωπαϊκού Προγράμματος για την Καταπολέμηση της Φτώχειας (1985-1989). Η έρευνα είχε επικεντρωθεί στους επαναπατριζόμενους πολιτικούς πρόσφυγες (Ε.Π.Π.) και πραγματοποιήθηκε με ερωτηματολόγιο, το οποίο είχε απευθυνθεί σε δείγμα 258 οικογενειών Ε.Π.Π., στο Περιστέρι και τη Σταυρούπολη, και 286 ντόπιων οικογενειών στις ίδιες περιοχές.²⁵ Στην προσπάθεια να συμπληρώσουν το εισόδημά τους οι απασχολούμενοι ή να κερδίσουν τη ζωή τους οι άνεργοι Ε.Π.Π. αγοράζουν στη χώρα διαμονής τους μικροαντικείμενα, τα οποία εισάγουν στην Ελλάδα. Εκεί καταβάλλουν φόρο εξαγωγής εμπορευμάτων, αλλά και εισαγωγικούς δασμούς στην Ελλάδα. Τα είδη αυτά πωλούν σε λαϊκές αγορές της Ελλάδας, όπου επίσης εκποιούν και τα υπάρχοντά τους. Οι εμπλεκόμενοι σε τέτοιου είδους εμπόριο Ε.Π.Π. έχουν, μεταξύ άλλων, να αντιμετωπίσουν και την ελληνική νομοθεσία, καθώς οι περισσότεροι δεν διαθέτουν άδεια μικροπωλητή. Από τον Δεκέμβριο του 1989, όμως, έχουν εξομοιωθεί με τους υπόλοιπους Έλληνες ομογενείς δικαιούμενοι δασμολογικές απαλλαγές, εισάγουν δηλαδή ατελώς ένα Ι.Χ. αυτοκίνητο, την οικοσκευή τους και άλλα είδη πρώτης ανάγκης.

Η στέγαση θεωρείται σημαντικός παράγοντας στο βιοτικό επίπεδο ενός νοικοκυριού τόσο από την άποψη των συνθηκών διαβίωσης, όσο και διότι η έλλειψη ιδιόκτητης κατοικίας επιβαρύνει σε μεγάλο βαθμό τον οικογενειακό προϋπολογισμό. Η έρευνα του Εθνικού Οργανισμού Πρόνοιας κατέδειξε ότι το 80% των Ε.Π.Π. δεν διαθέτει ιδιόκτητη κατοικία σε

25. Από την έρευνα προέκυψε ότι το 68% των οικογενειών των Ε.Π.Π. είχαν εισόδημα μικρότερο του ορίου που οι ερευνητές θεώρησαν ότι επιτρέπει την κάλυψη ενός σχετικά ανεκτού βιοτικού επιπέδου, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τον ντόπιο πληθυσμό ήταν 52%. Επίσης, το 45% του προσφυγικού πληθυσμού άλλαξε μία ή περισσότερες φορές εργασιακό περιβάλλον κατά τη διάρκεια των τριών τελευταίων χρόνων, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τον ντόπιο πληθυσμό ήταν 20%. Όσον αφορά τη θέση στο επάγγελμα, κανένας από τους Ε.Π.Π. δεν δήλωσε εργοδότης, πολύ μικρό ήταν το ποσοστό των ελεύθερων επαγγελματιών (8%), ενώ η πλειονότητα ήταν μισθωτοί του ιδιωτικού τομέα (76%) και πολύ λιγότεροι του δημοσίου (16%). Σχετικά δε με το είδος της επαγγελματικής τους απασχόλησης, οι περισσότεροι εκ των Ε.Π.Π. απασχολούνταν ως τεχνίτες και ειδικευμένοι εργάτες (39%) ή ως ανειδίκευτοι εργάτες (33%). Βλ. Α. Τριχοπούλου και Ε. Χατζηβαρνάβα, «Παλινοστήση και φτώχεια: η περίπτωση των επαναπατριζθέντων πολιτικών προσφύγων», *Εκλογή*, αρ. 83-84, 1989-90, σ. 275 -292.

σύγκριση με το 25% των ντόπιων οικογενειών.²⁶ Αντίστοιχα είναι και τα αποτελέσματα άλλων ερευνών, σύμφωνα με τις οποίες το 80% των Ε.Π.Π. ιεραρχεί το στεγαστικό ως σημαντικότερο πρόβλημα. Οι περισσότεροι πρόσφυγες ενοικιάζουν διαμερίσματα ή φιλοξενούνται από συγγενείς και φίλους. Ένας μεγάλος σχετικά αριθμός στεγάζεται στο Μενίδι, όπου η Αγροτική Τράπεζα παραχώρησε ακίνητα της ιδιοκτησίας της, ενώ στην Κομοτηνή και σε οικισμό που κατασκευάστηκε από την Εθνική Κτηματική Τράπεζα (ΕΚΤΕΝΕΠΟΛ) αρκετά διαμερίσματα πωλήθηκαν με ευνοϊκούς όρους σε οικογένειες Ε.Π.Π..

Μεγάλο μέρος των παλινοστούντων Ποντίων που έχει ενταχθεί στο Πρόγραμμα του Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε. διαμένει σήμερα σε ενοικιαζόμενες ή παραχωρηθείσες σ' αυτούς κατοικίες, κυρίως στους νομούς Έβρου, Ροδόπης, Ξάνθης, Ημαθίας, Φλώρινας και Καβάλας. Σύμφωνα με στατιστικά στοιχεία του Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε., οι στεγαζόμενοι Πόντιοι σε ενοικιαζόμενα σπίτια ανέρχονταν στο τέλος Μαρτίου του 1996 σε 11.146 και οι κατοικίες που τους αντιστοιχούσαν ήταν 2.988, ενώ οι στεγαζόμενοι σε παραχωρηθείσες κατοικίες ανέρχονταν σε 2.753 και τους αντιστοιχούσαν 604 κατοικίες.²⁷ Προσαρμοσμένο στη γραμμή της ελληνικής πολιτείας, το Ίδρυμα δεν συνεισφέρει στην εγκατάσταση των Ποντίων σε αστικές περιοχές του λεκανοπεδίου της Αττικής και της ευρύτερης περιοχής Θεσσαλονίκης. Είναι, βέβαια, γεγονός ότι η στέγαση των προσφύγων παραμένει ακόμη άλυτο ζήτημα.

2. Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Όπως συμβαίνει και με τους Πόντιους μετανάστες, η μετακίνηση των Βορειοηπειρωτών γίνεται κατά κύριο λόγο εξ αιτίας αναγκών φυσικής τους επιβίωσης, επομένως οικονομικών αναγκών. Επίσης, η μετακίνηση αυτή γίνεται κυρίως και πέρα από τις όποιες κρατικές διαμεσολαβήσεις με «αλυσιδωτό τρόπο». Δηλαδή, οι πρώτοι μετανάστες έλκουν άλλα μέλη του κοινωνικού τους χώρου ή ειδικότερα της οικογένειάς τους και προετοιμάζουν, έτσι, τις συνθήκες για τη μετακίνηση των επομένων. Σε σύγκριση με εκείνη των Ποντίων, η μετανάστευση των Βορειοηπειρωτών καταλαμβάνει μικρότερη έκταση, διότι, σύμφωνα με προσωπικές μαρτυρίες των ίδιων, μέχρι πρόσφατα σήμαινε εξορία για τα υπόλοιπα μέλη της

26. Στο ίδιο, σ. 282.

27. Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε. - Διεύθυνση Προγράμματος Παλινοστούντων, *Στατιστικά Στοιχεία*, Αθήνα, Μάρτιος 1996.

οικογένειας. Ακόμη δε και μετά το άνοιγμα των συνόρων με την Αλβανία το 1990, οι συνθήκες δεν επιτρέπουν τη μετακίνηση ολόκληρης της οικογένειας.

Καθώς το φαινόμενο της μετανάστευσης πληθυσμού από τη Βόρειο Ήπειρο και γενικά την Αλβανία είναι πρόσφατο, δεν υπάρχουν ακόμη ολοκληρωμένες μελέτες σχετικά με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αυτής της κατηγορίας των μεταναστών. Έρευνες που σήμερα βρίσκονται ακόμη σε εξέλιξη δείχνουν πως το μεγαλύτερο ποσοστό είναι άνδρες, κάτι που οδηγεί στην υπόθεση πως αυτοί που μεταναστεύουν αρχικά είναι οι αρχηγοί της οικογένειας ή άγαμοι, δηλαδή τα νεαρότερα μέλη της οικογένειας. Αυτοί θα συγκεντρώνουν χρήματα και θα τα αποστείλουν στην Αλβανία, προκειμένου να στηρίξουν με αυτόν τον τρόπο τον οικογενειακό προϋπολογισμό. Ανεπίσημες έρευνες δείχνουν, άλλωστε, ότι ποσοστό 44,5% αυτών των μεταναστών ζουν στην Ελλάδα μόνοι και χωρίς τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς τους.

Σύμφωνα με τις ίδιες έρευνες, η συντριπτική πλειοψηφία των Βορειοηπειρωτών, δηλαδή ποσοστό που ξεπερνά το 90%, είναι ηλικίας κάτω των 50 χρόνων. Επομένως, και με την εξαίρεση των παιδιών, βρίσκονται όλοι σε παραγωγική ηλικία. Όπως είναι λογικό και αναμενόμενο, οι έρευνες δείχνουν πως το χρονικό διάστημα παραμονής τους στην Ελλάδα είναι μικρότερο των τριών χρόνων, σε αρκετές δε περιπτώσεις αρκετά μικρότερο ακόμη και των 12 μηνών. Είναι χαρακτηριστικό το ότι παλαιότερη έρευνα υπολογίζει το ποσοστό των Βορειοηπειρωτών που βρίσκονται στην Ελλάδα για χρονικό διάστημα μικρότερο του ενός χρόνου στο 81%.²⁸ Το βραχύ χρονικό διάστημα της παραμονής τους στην Ελλάδα μας οδηγεί στην υπόθεση πως οι Βορειοηπειρώτες δεν έχουν προλάβει ακόμη να ενσωματωθούν πλήρως στις ελληνικές συνήθειες. Το γεγονός αυτό γίνεται περισσότερο έντονο για εκείνους που εγκαθίστανται σε μεγάλα αστικά κέντρα, καθώς οι μετανάστες αυτής της κατηγορίας προέρχονται από την ύπαιθρο, δηλαδή τα «ελληνικά χωριά» της νότιας Αλβανίας. Σ' αυτή την περίπτωση, συναντούν δυσκολίες ανάλογες με εκείνες που συναντούν όλοι σχεδόν οι μεταναστεύοντες από την ύπαιθρο προς τις πόλεις.

Η έρευνα των Δ. Γεώργας και Α. Παπαστυλιανού κατέδειξε ότι ποσοστό 23,6% των Βορειοηπειρωτών είναι απόφοιτοι ιδρυμάτων ανώτατης εκπαίδευσης, 7,9% έχουν ακολουθήσει ή ολοκληρώσει την πρωτοβάθμια

28. Δ. Γεώργας και Α. Παπαστυλιανού, 1993, *Εκπολιτισμός Ποντίων και Βορειοηπειρωτών στην Ελλάδα: ψυχολογικές διεργασίες προσαρμογής*, Αθήνα, Γ.Γ. Αποδήμιου Ελληνισμού.

εκπαίδευση, ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό (68,5%) συγκεντρώνεται στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, είναι δηλαδή απόφοιτοι λυκείου ή τάξεών του. Τα επαγγέλματα που ασκούσαν στην Αλβανία είναι ίδια ή περίπου ίδια με εκείνα που ασκούν σήμερα στην Ελλάδα: αγρότες, εργάτες και οικοδόμοι στη συντριπτική τους πλειοψηφία. Από τους Βορειοηπειρώτες που εγκαθίστανται στα αστικά κέντρα, οι άνδρες απασχολούνται ως εργάτες ή οικοδόμοι, παρέχουν δηλαδή μισθωτή εργασία σε ιδιώτες ή σε μικρές ατομικές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στον τομέα της παροχής υπηρεσιών, ενώ οι γυναίκες απασχολούνται ως οικιακές βοηθοί. Τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες αμείβονται με ημερομίσθιο ή ανά εβδομάδα. Είναι χαρακτηριστική η παντελής σχεδόν απουσία των Βορειοηπειρωτών από τον ευρύτερο δημόσιο τομέα ή από μεγάλες ιδιωτικές επιχειρήσεις. Το τελευταίο μπορεί να ερμηνευθεί από τις επιφυλάξεις που, ενδεχομένως, διατηρούν οι εργοδότες απέναντι στην πρόσληψη ομογενών ή από την ελλιπή επαγγελματική κατάρτιση και εξειδίκευση που χαρακτηρίζει τους Βορειοηπειρώτες και γενικότερα όλους τους Αλβανούς. Αυτό ίσως ερμηνεύει, και μάλιστα σε μεγάλο βαθμό, το γεγονός ότι αποφεύγουν να δοκιμάσουν την τύχη τους με την άσκηση ελεύθερου επαγγέλματος. Από την πλευρά τους, οι Βορειοηπειρώτες που εγκαθίστανται στην ύπαιθρο απασχολούνται κατά κανόνα ως αγροεργάτες ή οικοδόμοι.

Στο νεαρό της ηλικίας και την περιορισμένη, αν όχι ανύπαρκτη, επαγγελματική κατάρτιση και εμπειρία φαίνεται να οφείλεται η απασχόληση των Βορειοηπειρωτών σε συγκεκριμένους και μόνο κλάδους: δεν απασχολούνται στο δημόσιο τομέα, ούτε σε μεγάλες ιδιωτικές επιχειρήσεις και δεν ρισκάρουν ως ελεύθεροι επαγγελματίες. Σπάνιες είναι οι περιπτώσεις, όπου συναντώνται ως μικροπωλητές σε λαϊκές αγορές. Η απασχόλησή τους σε ευκαιριακή βάση προβάλλει, επομένως, ως απόλυτα φυσιολογική, ένας δε μικρός σχετικά αριθμός ασκεί και δεύτερο επάγγελμα. Ως φυσιολογικό αποτέλεσμα προβάλλει, επίσης, η έντονη κινητικότητα που παρουσιάζουν στην αγορά εργασίας. Ιδίως για τους άνδρες Βορειοηπειρώτες που διαμένουν τόσο στα αστικά κέντρα όσο και στην ύπαιθρο, η αλλαγή εργοδότη ή και επαγγέλματος είναι συνήθης. Το γεγονός αυτό τους δημιουργεί, βέβαια, την αίσθηση ότι είναι δύσκολη η εξεύρεση εργασίας και τροφοδοτεί την επαγγελματική ανασφάλεια που συνεχώς τους διακατέχει. Είναι χαρακτηριστικό το ότι στον τομέα αυτόν απουσιάζουν προς το παρόν ολοκληρωμένες επιστημονικές έρευνες. Η ύπαρξή τους θα μπορούσε να μας διαφωτίσει περισσότερο ως προς την απασχόληση των Βορειοηπειρωτών κατά φύλο και ηλικιακή δομή, και, κυρίως, ως προς τον τρόπο που οι απασχολούμενοι κατανέμονται γεωγραφικά.

Όταν εξετάζονται θέματα προσαρμογής μεταναστών, διαπιστώνουμε ότι η ποιότητα ζωής αποτελεί βασικό τομέα διερεύνησης. Η εγκατάσταση και η διαβίωση των παλιννοστούντων μεταναστών επηρεάζεται από παράγοντες, όπως η γλώσσα, η θρησκεία, η εκπαίδευση, οι μεταφορές ή η στέγαση. Σχετικά με τους δύο τελευταίους, έρευνες, που σήμερα βρίσκονται ακόμη σε εξέλιξη, καταδεικνύουν σημαντικά εμπόδια στην αποκατάσταση των Βορειοηπειρωτών. Με μέσο κατά κεφαλήν εισόδημα που δεν ξεπερνά τις 45.000 δρχ. το μήνα, οι Βορειοηπειρώτες στεγάζονται στην πλειονότητά τους σε κατοικίες που διαθέτουν τηλεόραση, πετρογκάζ και ψυγείο, ενώ στερούνται των υπολοίπων οικιακών ανέσεων. Τα τετραγωνικά μέτρα που αντιστοιχούν ανά άτομο σπανίως ξεπερνούν τα 15. Σε ότι αφορά τις μετακινήσεις τους, σπάνιοι είναι οι ιδιοκτήτες μεταφορικών μέσων. Άλλες έρευνες δείχνουν, επίσης, ότι η συντριπτική πλειοψηφία των Βορειοηπειρωτών επιθυμεί να συνδυάσει τα στοιχεία της ταυτότητας της χώρας που ζούσε με τα πολιτιστικά στοιχεία της ελληνικής ταυτότητας. Η τακτική της εναρμόνισης με τον ελληνικό ρυθμό ζωής φαίνεται να επιλέγεται περισσότερο από εκείνη της πλήρους αφομοίωσης, τόσο από τους Βορειοηπειρώτες όσο και από τους Ποντίους παλιννοστούντες. Αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι και οι δύο κατηγορίες μεταναστών χαρακτηρίζονται από την τάση να προβάλλουν την ελληνική τους ταυτότητα, χωρίς, ταυτόχρονα, να απορρίπτουν την ταυτότητα της χώρας που ζούσαν.

Η εγγύτητα των «ελληνικών χωριών» της Αλβανίας προς την Ελλάδα, το γεγονός ότι η ελληνική γλώσσα παρέμεινε σύμβολο των αγώνων των Βορειοηπειρωτών κατά του αλβανικού κομμουνιστικού κράτους επί σειρά δεκαετιών, καθώς και το ότι η διδασκαλία της υπήρχε στα αλβανικά σχολεία μέχρι τη βαθμίδα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '70, συνέβαλαν όχι μόνο στην ικανοποιητική γνώση της ελληνικής γλώσσας, αλλά και στη θεώρηση από τους ίδιους τους Βορειοηπειρώτες της ελληνικής ως «μητρικής γλώσσας». Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι στην έρευνα των Δ. Γεώργα και Α. Παπαστυλιανού η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτηθέντων Βορειοηπειρωτών αντιστρέφει τη διάθεσή της απέναντι στην αλβανική γλώσσα, δηλώνοντας πως «δεν χρειάζεται». Εάν απομονώσει κάποιος τη στάση αυτή απέναντι στη γλώσσα, θα υποθέσει ότι οι Βορειοηπειρώτες μετανάστες επιθυμούν διακαώς την πλήρη ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία.

Ανάλογες με εκείνες της γλώσσας είναι και οι αντιλήψεις των ομογενών για τους Έλληνες. Οι Βορειοηπειρώτες, όπως άλλωστε και οι Πόντιοι, αντιλαμβάνονται τους Έλληνες με πολύ θετικά χαρακτηριστικά. Δεν

αποκρύπτουν την ελληνική τους ταυτότητα, ανησυχούν όμως για τις αντιλήψεις που διατηρούν οι υπόλοιποι Έλληνες γι' αυτούς. Η ανησυχία αυτή δεν αναφέρεται τόσο στους ντόπιους κατοίκους – καθώς η πλειονότητα των Βορειοηπειρωτών φαίνεται να διατηρεί ικανοποιητικές σχέσεις με τον ντόπιο πληθυσμό –, όσο στις διακρίσεις στις οποίες αυτοί υπόκεινται καθημερινά σε θέματα αδειών εργασίας, κοινωνικής ασφάλισης ή ελευθεριών μετακίνησης από και προς την Αλβανία. Πρόκειται, δηλαδή, για διακρίσεις που προέρχονται από το ελληνικό κράτος ή τις τοπικές αρχές. Βέβαια, η κακή μεταχείριση της ελληνικής μειονότητας από το αλβανικό κράτος και οι στερητικές συνθήκες ζωής οδηγούν συχνά τους Βορειοηπειρώτες, κατά τους πρώτους μήνες άφιξής τους στην Ελλάδα, σε ενθουσιασμό και θετικές κρίσεις για την Ελλάδα. Με τη διαβίωσή τους όμως στη χώρα μας, τους δημιουργούνται, σταδιακά, προβλήματα, τα οποία εκφράζουν ως παράπονα ή ανησυχίες: η κακή υποδοχή εκ μέρους των ελληνικών αρχών, η οικονομική ανασφάλεια και ο κίνδυνος της ανεργίας, η μη εργασιακή τους εξίσωση με τον ντόπιο πληθυσμό και η ανύπαρκτη ή μη ικανοποιητική παροχή κοινωνικής ασφάλισης ή ιατρικής και φαρμακευτικής περίθαλψης οδηγούν σε αρνητικές απαντήσεις ως προς τη στάση των ελληνικών αρχών.

Γ. ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΥΠΟΔΟΧΗΣ ΤΩΝ ΠΑΛΙΝΝΟΣΤΟΥΝΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Κάθε μορφή μετανάστευσης πρέπει να εντάσσεται στα πλαίσια μιας σχεδιασμένης περιφερειακής πολιτικής. Στην Ελλάδα, ο κρατικός μηχανισμός επιχειρεί με διάφορους τρόπους να διευκολύνει την κοινωνική ένταξη των Ποντίων, ενώ οι ενέργειες που αφορούν τον επαναπατρισμό των Ελλήνων των προερχομένων από τις υπερπόντιες χώρες ή εκείνες της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης φαίνεται να έχουν εγκαταλειφθεί αποκλειστικά στην ιδιωτική πρωτοβουλία και τις εθελοντικές οργανώσεις.²⁹ Το Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε. εκφράζει την εθνική πολιτική για την ένταξη των

29. Στην υποδοχή των Ποντίων συμμετέχουν αρκετοί φορείς, όπως η Υπηρεσία Πρόνοιας του Υπουργείου Υγείας και Πρόνοιας, η οποία χορηγεί εφάπαξ βοήθημα εγκατάστασης ύψους 20-40 χιλιάδων δρχ., ο ΟΑΕΔ, ο οποίος χορηγεί επίδομα ανεργίας για διάστημα 9 μηνών, η ΕΚΤΕΝΕΠΟΛ, που διαθέτει 300 κατοικίες σε Ξάνθη και Κομοτηνή, το Ελληνικό Τελωνείο, η Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού, οι διάφοροι Ποντιακοί Σύλλογοι και, μετά το 1991, το Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε..

Ποντίων. Ιδρύθηκε με Προεδρικό Διάταγμα τον Δεκέμβριο του 1990, σε εκτέλεση του άρθρου 8 του Ν. 1893/90, και άρχισε τυπικά να λειτουργεί την 1η Ιανουαρίου του επόμενου έτους. Το Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε. είναι Κοινοφελές Ίδρυμα Ιδιωτικού Δικαίου εποπτευόμενο από τον Υπουργό Εξωτερικών. Διοικείται από επταμελές Διοικητικό Συμβούλιο, ενώ οι οικονομικοί του πόροι προέρχονται, κατά κύριο λόγο, από επιχορηγήσεις του δημοσίου, από δωρεές νομικών και φυσικών προσώπων ή επιχορηγήσεις από διεθνείς οργανισμούς και ιδρύματα εσωτερικού και εξωτερικού.³⁰ Ακόμη, το Ίδρυμα τυγχάνει για τις δραστηριότητές του πλήρους φορολογικής απαλλαγής, δικαιούται – για την καλύτερη προώθηση των σκοπών του – να κηρύσσει αναγκαστικές απαλλοτριώσεις και να επεκτείνει τις δραστηριότητές του ακόμη και στους ομογενείς εκτός Ελλάδος, αφού ο νόμος του επιτρέπει τη δημιουργία τριών γραφείων στο εξωτερικό.

Το Πρόγραμμα Αποκατάστασης των Ποντίων προβλέπει την παροχή υπηρεσιών προς τους παλινοστούντες βάσει σχεδίου που εξελίσσεται σε τέσσερα στάδια: α) Μετά την άφιξή τους, οι Πόντιοι μπορούν να φιλοξενηθούν για διάστημα 15-30 ημερών σε Κέντρα Φιλοξενίας, που λειτουργούν σε εγκαταστάσεις του Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε. και είναι σήμερα συνολικής ημερησίας δυναμικότητας 240 ατόμων, ή σε Προσωρινά Κέντρα Φιλοξενίας, που λειτουργούν σε ξενοδοχεία ή Μαθητικές Εστίες. Εκεί τους προσφέρεται μια πρώτη φιλοξενία, η οποία συνίσταται σε παροχή διατροφής, στέγης, ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης ή μαθημάτων ελληνικής γλώσσας. Τέτοια Κέντρα Φιλοξενίας λειτουργούν σήμερα στα Δίκαια και στο Σουφλί του νομού Έβρου. β) Ακολουθεί η προετοιμασία για την κοινωνική ένταξη. Οι μετανάστες προωθούνται σε Οικισμούς Υποδοχής, όπου μπορούν να παραμείνουν για έξι μήνες και να λάβουν γλωσσική και επαγγελματική εκπαίδευση, ενώ τα παιδιά προετοιμάζονται για ένταξη στο εκπαιδευτικό σύστημα. Μέχρι σήμερα, λειτουργούν πέντε Οικισμοί Υποδοχής στους νομούς Τρικάλων, Καβάλας, Ξάνθης, Ροδόπης και Έβρου, είναι δε συνολικής δυναμικότητας 3.500 ατόμων. γ) Το τρίτο στάδιο περι-

30. Από την ίδρυσή του και μέχρι το τέλος του 1995, οι πόροι του Ιδρύματος έφθασαν περίπου στα 44,5 δισ. δρχ.. Από αυτά, το 40,67% αποτελεί επιχορήγηση του Υπουργείου Εξωτερικών, το 16,98% προέρχεται από δανεισμό από το Ταμείο Κοινωνικής Αποκατάστασης του Συμβουλίου της Ευρώπης (Τ.Κ.Α.Σ.Ε.), το 11,64% από επιχορηγήσεις Προγραμμάτων από την Ευρωπαϊκή Ένωση, το 27,72% από έσοδα κεφαλαίων και τόκους καταθέσεων, ενώ το υπόλοιπο ποσοστό προέρχεται από έκτακτες επιχορηγήσεις άλλων φορέων ή από έσοδα δωρεών. Βλ. Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε., 1996, *Έκθεση Πεπραγμένων, 1991-1995*, Αθήνα, σ. 25-28.

λαμβάνει την παραμονή των παλιννοστούντων σε ενοικιαζόμενες κατοικίες, καθώς και την επαγγελματική τους αποκατάσταση. Το Ίδρυμα καταβάλλει το ενοίκιο για χρονικό διάστημα που αντιστοιχεί στην απόκτηση ιδιόκτητης στέγης. δ) Το τελευταίο στάδιο αφορά τη μόνιμη εγκατάστασή τους. Γι' αυτό το σκοπό, το Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε. υλοποιεί στεγαστικό πρόγραμμα στην περιοχή της Θράκης για όσους έχουν ενταχθεί στο Πρόγραμμά του, πραγματοποιώντας αγορά έτοιμων κατοικιών, ανέγερση οικισμών ή και σχέδιο αυτοστέγασης. Μέχρι τις 31 Δεκεμβρίου 1995, οι κατοικίες που είχαν ήδη παραχωρηθεί ή βρίσκονταν σε διαδικασία παραχώρησης ήταν συνολικά 801. Παράλληλα, μελετάται και σχέδιο κατασκευής ομάδων κατοικιών σε κοινότητες της Θράκης, από τους ίδιους τους ομογενείς, με την παραχώρηση από το Ίδρυμα οικοπέδου και οικοδομικής άδειας.

Η αποκατάσταση των Ποντίων δεν γίνεται όμως χωρίς δυσκολίες. Ως νεοσύστατος οργανισμός, το Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε. δεν είχε πολλές δυνατότητες για τη διευθέτηση του προβλήματος της μόνιμης στέγασης των παλιννοστούντων. Παράλληλα, ήταν υποχρεωμένο από το Καταστατικό του να στηριχθεί σε φορείς του δημόσιου τομέα, οι οποίοι ακολούθησαν ιδιαίτερα χρονοβόρες διαδικασίες. Ειδικά, κατά τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του Ιδρύματος και μέχρι το 1993, ο χρόνος παραμονής των Ποντίων στα Κέντρα Υποδοχής έφτασε να διαρκεί 8 έως 10 μήνες και η παραμονή τους στους Οικισμούς Υποδοχής 2 έως 4 χρόνια. Αυτή η τεράστια καθυστέρηση οδήγησε στην παθητικότητα, την περιθωριοποίηση, την ιδρυματοποίηση και απομόνωση του συγκεκριμένου πληθυσμού. Ακόμη, η έλλειψη υποδομής στις περιοχές εγκατάστασης των Ποντίων δυσχεραίνει την καθημερινή τους διαβίωση και καθιστά δύσκολη την προσαρμογή τους. Ως αποτέλεσμα, οι Πόντιοι ομογενείς προτιμούν τη μετεγκατάστασή τους στα μεγάλα αστικά κέντρα, όπου, μεταξύ άλλων, η επαγγελματική τους αποκατάσταση φαντάζει περισσότερο εύκολη. Είναι χαρακτηριστικό το ότι αποφεύγουν έντονα την προώθησή τους σε παραμεθόριες περιοχές, ιδιαίτερα εκείνες που βρίσκονται κοντά στα σύνορα με την Τουρκία. Κυρίως, όμως, παραμένει χαμηλό το ποσοστό των παλιννοστούντων Ποντίων, των οποίων την αποκατάσταση αναλαμβάνει το Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε.. Από τους 60.000 περίπου Ποντίους που εγκαταστάθηκαν μόνιμα στην Ελλάδα κατά τη δεκαετία 1983-1993, το Ίδρυμα ενέταξε στο Πρόγραμμά του μόλις 9.349 άτομα, δηλαδή 2.000 περίπου οικογένειες ή ποσοστό μόλις 15%.

Η επαγγελματική αποκατάσταση είναι η μεγαλύτερη ίσως αγωνία των Ποντίων. Είναι χαρακτηριστικό το ότι η ανεργία για τους ενταγμένους στο Πρόγραμμα του Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε. έφθανε, στο τέλος του 1995, στο 35%, ποσοστό ιδιαίτερα υψηλό, αν ληφθεί υπ' όψη ότι ο μέσος όρος της ανε-

γίας στη Θράκη την ίδια περίοδο έφθανε στο 9,6%.³¹ Το Ίδρυμα προσπαθεί να συμβάλει προς αυτή την κατεύθυνση με την διεξαγωγή σεμιναρίων επαγγελματικής κατάρτισης, πολλά από τα οποία χρηματοδοτούνται εν μέρει από κοινοτικούς πόρους, και κυρίως με την επιδότηση των ομογενών για την ανάπτυξη δικών τους επιχειρήσεων στον πρωτογενή ή δευτερογενή τομέα της οικονομίας. Τα Προγράμματα Επαγγελματικής Επιδότησης ξεκίνησαν στο τέλος του 1994. Μέχρι το τέλος του επόμενου έτους, είχαν επωφεληθεί 641 άτομα, με συνολικό ποσό 565.000.070 δρχ., εκ των οποίων 559 άτομα απορρόφησαν 434.789.200 δρχ., ενώ 82 άτομα δεν έκαναν χρήση της επιδότησης.³²

Το Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε. αναγνωρίζει ότι η κοινωνική ένταξη των Ποντίων θα στηριχθεί σε μεγάλο βαθμό στην επαγγελματική τους αποκατάσταση. Αυτό προϋποθέτει ότι η Περιφέρεια της Θράκης, στην οποία κατευθύνεται ο μεγαλύτερος όγκος των Ποντίων, θα τεθεί σε αναπτυξιακή τροχιά με αύξηση των θέσεων εργασίας. Οι προσπάθειες για την κοινωνική ένταξη των Ποντίων προϋποθέτουν, επίσης, τη δραστηριοποίηση του κατάλληλου προσωπικού (κοινωνικοί λειτουργοί, εκπαιδευτικοί κ.ά.), το οποίο θα απομακρύνει την παθητικότητα και την απαίτηση απόσπασης από το κράτος υλικών και μόνο παροχών και θα τους εμφυσήσει πνεύμα ατομικής πρωτοβουλίας και υπευθυνότητας. Το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας του δεν επιτρέπει στο Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε. πολλά περιθώρια παρέμβασης στο ζήτημα αυτό. Την κύρια πρωτοβουλία πρέπει να έχει η πολιτεία, της οποίας η μέχρι τώρα δραστηριοποίηση, και παρ' όλες τις κοινοτικές χρηματοδοτήσεις, δεν ήταν ιδιαίτερα σημαντική.³³ Θα έπρεπε ίσως να προωθηθούν λύσεις αυτοστέγασης και αυτοαπασχόλησης των Ποντίων στη Θράκη και,

31. Στο ίδιο, σ. 48.

32. Στο ίδιο, σ. 47.

33. Κατά το διάστημα 1991-1995, μέσω του Ευρωπαϊκού Προγράμματος HORIZON, διετέθη στον ΟΑΕΔ το συνολικό ποσό των 6.000.585 ECU για την ενίσχυση της απασχόλησης. Εν τούτοις, η δραστηριοποίηση του ΟΑΕΔ στην επαγγελματική αποκατάσταση των παλιννοστούντων ομογενών ενταγμένων στο Πρόγραμμα του Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε. είναι ιδιαίτερα περιορισμένη. Επίσης, μόλις το 10,4% του συνολικού ποσού από το Πρόγραμμα για την «Καταπολέμηση του Αποκλεισμού από την Αγορά Εργασίας» από το Β' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης του έτους 1995 διετέθη από το Υπουργείο Εργασίας στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, στην κατ' εξοχήν, δηλαδή, επιθμημητή περιφέρεια εγκατάστασης των παλιννοστούντων Ποντίων. Στο ίδιο, σ. 50.

μέσα σ' αυτά τα πλαίσια, η σύνδεση του πληθυσμού αυτού με τον πειραματικό ακόμη θεσμό των Τοπικών Συμφώνων Απασχόλησης (ΤΣΑ).³⁴

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο αριθμός των Αλβανών μεταναστών που εισρέουν στην Ελλάδα αυξάνεται διαρκώς τα τελευταία χρόνια. Είναι γεγονός ότι ο ακριβής υπολογισμός τους είναι δύσκολο έργο, καθώς οι πρόσφυγες αυτοί χαρακτηρίζονται από συνεχή μετακίνηση από και προς την Αλβανία. Υπολογίζεται, πάντως, ότι είναι πολύ περισσότεροι αυτοί που σήμερα βρίσκονται στην Ελλάδα χωρίς να έχουν περάσει από τα Κέντρα Υποδοχής που λειτουργούν στις παραμεθόριες περιοχές. Αυτή η ροή Αλβανών και Βορειοηπειρωτών προσφύγων εκτιμάται ότι θα συνεχισθεί και στο μέλλον λόγω της απελπιστικής κατάστασης που επικρατεί στη γείτονα χώρα. Η ελληνική πολιτική επιδιώκει την παραμονή των προσφύγων αυτών στις εστίες τους και προς αυτή την κατεύθυνση δραστηριοποιείται πιέζοντας παράλληλα τους μηχανισμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη διοργάνωση και χρηματοδότηση επιχειρήσεων αρωγής για τα άτομα που πλήττονται. Σε ό,τι αφορά την εκεί ευρισκόμενη ελληνική μειονότητα, επιδιώκει την ενίσχυσή της με την κατοχύρωση των θρησκευτικών, οικονομικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων της. Το Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε. έχει αναλάβει την υλοποίηση αυτής της πολιτικής.

Το Ίδρυμα θέτει σε εφαρμογή ένα Πρόγραμμα μεγαλύτερης ενίσχυσης των ελληνικών μειονοτικών περιοχών της Αλβανίας, το οποίο επεκτείνεται σε τέσσερις τομείς: α) Στην εκπαίδευση και στον πολιτισμό, με την ανέγερση σχολείων ή τη βελτίωση της υπάρχουσας σχολικής κτιριακής υποδομής, την αποστολή σχολικού εξοπλισμού και εκπαιδευτικών βοηθημάτων, τη διοργάνωση σεμιναρίων επαγγελματικής κατάρτισης για τους Έλληνες ομογενείς, τη χρηματοδότηση διαπανεπιστημιακής συνεργασίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων με τα Πανεπιστήμια Τιράνων και Αργυροκάστρου ή τη χρηματοδότηση πολιτιστικών εκδηλώσεων στις μειονοτικές περιοχές. β) Στην ανάπτυξη και επαγγελματική στήριξη των ομογενών Ελλήνων, με την άτοκη δανειοδότηση για αγορά εξοπλισμού επαγγελματι-

34. Τα ΤΣΑ εφαρμόζονται ήδη σε χώρες, όπως η Ιταλία, η Ιρλανδία ή η Φιλανδία και μάλιστα σε περιοχές με υψηλό επίπεδο ανεργίας. Αν και δεν γνωρίζουμε την εικόνα που έχουν επιφέρει στην τοπική αγορά εργασίας, εκτιμάται ότι, αν σχεδιαστούν προσεκτικά, συμμετάσχουν οι τοπικοί κοινωνικοί εταίροι και γίνονται αποδεκτά από τις τοπικές κοινωνίες, θα αποτελέσουν διέξοδο για το εργατικό δυναμικό εκείνων των περιοχών που πλήγησαν από την αποβιομηχάνιση. Η εφαρμογή τους προγραμματίζεται και στην Ελλάδα για φθινοπωρούς βιομηχανικές περιοχές, μεταξύ των οποίων και η Θράκη. Βλ. Χρ. Κοψίνη, «Το πείραμα των Συμφώνων Απασχόλησης», *Καθημερινή*, 24 Νοεμ. 1996.

κών ή την ανάπτυξη παραγωγικών μονάδων. γ) Στην εκτέλεση έργων υποδομής, όπως η υδροδότηση, η ηλεκτροδότηση, οι τηλεπικοινωνίες ή η οδοποιία. δ) Στην παροχή επισιτιστικής και ιατροφαρμακευτικής βοήθειας. Παράλληλα, η ελληνική πολιτεία επιχειρεί τη βελτίωση των σχέσεών της με τη γείτονα χώρα, θεωρώντας ότι κάτι τέτοιο θα συμβάλει στην ενίσχυση της εκεί ευρισκόμενης ελληνικής μειονότητας. Γι' αυτό το σκοπό, προωθείται τελευταία η συνεργασία μεταξύ των δύο χωρών στα πλαίσια του κοινοτικού προγράμματος Interreg-Phare CBC, το οποίο θα χρηματοδοτηθεί από την ελληνική πλευρά με το ποσό των 27,3 δισ. δρχ.. Το ποσό αυτό θα διατεθεί για τη χρηματοδότηση βασικών έργων υποδομής (οδοποιία, διασυνοριακά κέντρα δημόσιας υγείας, μέτρα προστασίας του περιβάλλοντος κ.λπ.), τη βελτίωση μεθοριακών σταθμών και την ίδρυση νέων, καθώς και για τη διασύνδεση των δύο χωρών με υποβρύχιο καλώδιο οπτικών ινών.³⁵

Δ. ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΛΙΝΝΟΣΤΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

1. ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Οι επιπτώσεις του φαινομένου της παλιννόστησης στην Ελλάδα σχετίζονται με τα διαφορετικά οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά καθώς και με τη διαφορετική προέλευση των μεταναστών.³⁶ Το μεγαλύτερο πρόβλημα αντιμετωπίζουν οι επαναπατριζόμενοι πολιτικοί πρόσφυγες, δηλαδή οι Πόντιοι και οι Βορειοηπειρώτες ομογενείς. Οι κανονισμοί στις

35. Βλ. Καθημερινή, 19 Απρ. 1996.

36. Παραδείγματος χάριν, οι παλιννοστούντες ομογενείς από τις υπερπόντιες χώρες είναι στην πλειονότητά τους σχετικά ευκατάστατοι και μορφωμένοι, οι περισσότεροι δε επιστρέφουν ως συνταξιούχοι ή για να στήσουν επιχειρήσεις. Φέρνουν πίσω στην Ελλάδα συσσωρευμένους οικονομικούς πόρους, μετέχουν σε επιχειρηματικές δραστηριότητες και αγοράζουν κατοικίες. Επομένως, ο αντίκτυπος στην ελληνική οικονομία είναι μάλλον ευνοϊκός. Από την άλλη πλευρά, οι απαιτήσεις που έχουν οι παλιννοστούντες αυτής της κατηγορίας από την κοινωνική υποδομή της χώρας δεν είναι σοβαρές, αφού η οικονομική τους επιφάνεια τους επιτρέπει να προσφεύγουν στις καλύτερες υπηρεσίες του ιδιωτικού τομέα. Αντίθετα, οι παλιννοστούντες από τη δυτική Ευρώπη που είχαν μεταναστεύσει κατά την περίοδο 1950-1970 δεν είναι το ίδιο ευκατάστατοι και η επιστροφή τους μπορεί να είναι αποτέλεσμα αποτυχίας στη χώρα που είχαν μεταναστεύσει. Επίσης, ως άτομα νεότερης ηλικίας με παιδιά σχολικής ηλικίας έχουν περισσότερες απαιτήσεις από το κράτος για κοινωνικές υπηρεσίες, και ιδίως για σχολική εκπαίδευση.

πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες δεν επιτρέπουν στους Ποντίους να εξαγάγουν παρά ένα μικρό ποσό χρημάτων και τις οικοσυσκευές τους, τις οποίες εκποιούν στην Ελλάδα, προκειμένου να εξασφαλίσουν εκείνους τους υλικούς πόρους που θα τους επιτρέψουν να ξεκινήσουν και πάλι τη ζωή τους. Συναντούν, επίσης, δυσκολίες στέγασης, επικοινωνίας (μιλούν μόνο ποντιακά, μια αρχαία δωρική διάλεκτο, και ρωσικά) και απασχόλησης, αφού η επαγγελματική εξειδίκευση που απέκτησαν στην πρώτη ΕΣΣΔ δεν εφαρμόζεται εύκολα στην Ελλάδα.³⁷

Η παλιννόστηση, όντας κατ' ουσίαν μετανάστευση, συνδέεται με ένα ακόμη ζήτημα: την έλλειψη βασικών υπηρεσιών και τον αποκλεισμό των μεταναστών και, γενικότερα, των φτωχότερων στρωμάτων της πόλης από την πολιτική και την οικονομία, την αντιμετώπισή τους, δηλαδή, ως μειοψηφιών και την περαιτέρω περιθωριοποίησή τους. Έτσι, ο χώρος διαβίωσης των στρωμάτων αυτών στηρίζεται στον εκτοπισμό και την εξάρθρωσή τους, την κοινωνική τους, δηλαδή, περιχαράκωση. Πρόκειται για ένα χώρο που αρκετοί κοινωνιολόγοι χαρακτηρίζουν περιφρακτικό.³⁸ Ο «εκτοπισμός» υλοποιείται με την αρχιτεκτονική δόμηση, με την περιβαλλοντολογική υποβάθμιση ή με τη δημιουργία επιχειρήσεων που στηρίζονται στο φθηνό εργατικό δυναμικό και αποτελεί σήμερα τον κανόνα για τις περισσότερες πόλεις της δυτικής Ευρώπης. Ανεπίσημοι μετανάστες, άνεργοι και χαμηλόμισθοι, καταφεύγουν σε χώρους, όπου ζητείται το ελάχιστο για την ανθρώπινη ύπαρξη. Και βέβαια, στους χώρους αυτούς μοιραία είναι η εμφάνιση της εγκληματικότητας και εκείνων των ομάδων που προσπορίζονται οικονομικά και κοινωνικά οφέλη από τη διαχείρισή τους («Λόρδοι των Γκέτο»). Τέτοια φαινόμενα κοινωνικής περιθωριοποίησης και εγκληματικότητας συναντώνται συχνά τα τελευταία χρόνια και στην Ελλάδα, ενώ συνεχώς και περισσότεροι είναι εκείνοι που αναγνωρίζουν ότι οι επαναπατρισθέντες πολιτικοί πρόσφυγες αποτελούν μία από τις πλευρές στην αντιμετώπιση της «μάστιγας» του κοινωνικού αποκλεισμού.

Δυσμενείς δημογραφικές εξελίξεις, δηλαδή υπογεννητικότητα και γήρανση του πληθυσμού, όπως είναι γνωστό, πλήττουν τις χώρες της νότιας Ευρώπης, μεταξύ των οποίων και την Ελλάδα. Έρευνες στην ελληνική και τη διεθνή βιβλιογραφία καταδεικνύουν τις δυσμενείς επιπτώσεις

37. Βλ., σχετικά, Κ. Τερζίδη, 1995, «Όψεις του προβλήματος κοινωνικής και οικονομικής ολοκλήρωσης παλιννοστούντων ελληνοποντίων», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, αρ. 88, ιδιαίτερα σ. 104-116.

38. Βλ., σχετικά, Ι. Ψημμένου, 1995, *Μετανάστευση στα Βαλκάνια: Κοινωνικός Αποκλεισμός στην Αθήνα*, Αθήνα, GloryBook-Παπαζήσης, σ. 62.

της αποδημίας και τις ευνοϊκές της παλιννόστησης ή της εισόδου μεταναστών στη διάρθρωση του πληθυσμού της χώρας υποδοχής. Οι περισσότεροι μετανάστες είναι νέοι, βρίσκονται σε ηλικία όπου έχουν ή θα αποκτήσουν παιδιά, προέρχονται δε από χώρες που παρουσιάζουν υψηλή γεννητικότητα. Αντίθετα, ο πληθυσμός των χωρών υποδοχής εμφανίζει χαμηλό ποσοστό γονιμότητας και διαρκώς αυξανόμενη αναλογία ηλικιωμένων.

Στην Ελλάδα, η έλλειψη στατιστικών στοιχείων δεν επιτρέπει την έρευνα δημογραφικών χαρακτηριστικών των μεταναστών και των φαινομένων της γαμηλιότητας, της γονιμότητας και της θνησιμότητάς τους. Καθώς δε από το 1977 δεν υπάρχουν κατ' έτος στατιστικά στοιχεία μετανάστευσης και παλιννόστησης από και προς την Ελλάδα, δεν είναι δυνατό να υπολογισθούν οι ακριβείς τους συνέπειες. Εν τούτοις, τα στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας Ελλάδος (ΕΣΥΕ) δείχνουν πως για την περίοδο 1981-1987 αυξάνεται ο παραγωγικός πληθυσμός και, επομένως, μειώνονται τα βάρη που φέρει απέναντι στο μη παραγωγικό πληθυσμό (παιδιά και γέροντες που εξαρτώνται από τον παραγωγικό πληθυσμό), ενώ, ταυτόχρονα, παρατηρείται και μια επιβράδυνση στο ρυθμό γήρανσης.³⁹ Αυτές οι συνέπειες πρέπει να αποδοθούν όχι αποκλειστικά στην παλιννόστηση, αλλά στη γενικότερη εξέλιξη του μεταναστευτικού φαινομένου στην Ελλάδα κατά την τελευταία 20ετία.

Οι επαναπατριζόμενοι Πόντιοι, που έφθασαν ή θα φθάσουν τα αμέσως επόμενα χρόνια στην Ελλάδα, χαρακτηρίζονται από δημογραφικό δυναμισμό και παρουσιάζουν δείκτες που στην Ελλάδα ίσχυαν κατά τη δεκαετία του '50. Επομένως, θα επηρεάσουν θετικά τις δημογραφικές εξελίξεις της χώρας κατά τα αμέσως επόμενα χρόνια και θα συμβάλουν στην επιβράδυνση της μείωσης του πληθυσμού της.⁴⁰ Ακόμη θετικότερες θα είναι οι επιδράσεις στη γεωγραφική κατανομή του πληθυσμού, εφ' όσον αυτοί παραμείνουν τελικά σε περιοχές, όπως η Θράκη ή τα νησιά του Αιγαίου. Οι διαφορές στα ποσοστά γονιμότητας, όμως, δεν θα διατηρηθούν επί μακρόν, αν οι νεοαφιχθέντες υιοθετήσουν σταδιακά τα πρότυπα συμπεριφοράς του τοπικού πληθυσμού.

39. Η Έμμε-Πουλοπούλου, *ό. π.*, σ. 49-51.

40. Είναι ευνόητο ότι η μείωση του πληθυσμού στην Ελλάδα είναι αδύνατον να αντιμετωπισθεί αποκλειστικά και μόνο με την είσοδο των παλιννοστούτων, καθώς η υπογεννητικότητα αποκτά, τελευταία, τεράστιες διαστάσεις.

2. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Η στενότητα που σημειώθηκε στην ελληνική αγορά εργασίας από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 δεν είναι απόλυτη, αλλά σχετική. Πρόκειται όχι τόσο για έλλειψη εργατικού δυναμικού που θα τροφοδοτούσε την ελληνική εκβιομηχάνιση, αλλά για έλλειψη εργατικού δυναμικού που θα δεχόταν να εργαστεί με χαμηλούς μισθούς ή και χωρίς κοινωνική ασφάλιση. Αυτή την ανάγκη κάλυψαν ξένοι εργάτες προερχόμενοι από χώρες του Τρίτου Κόσμου. Φαίνεται ότι, κατά τη διάρκεια των δεκαετιών '70 και '80, η βελτίωση του αγροτικού εισοδήματος και η διαρκώς αυξανόμενη απασχόληση στον τουρισμό και τις οικοδομικές δραστηριότητες περιόρισαν, στην Ελλάδα, την εσωτερική μετανάστευση προς τα αστικά κέντρα ενός ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού που θα αποδεχόταν οποιαδήποτε εργασία.

Έρευνες που έγιναν κατά τη δεκαετία του '80 κατέδειξαν ότι και οι παλιννοστούντες αποφεύγουν με τη σειρά τους την απασχόληση σε επικίνδυνες και χαμηλού κοινωνικού κύρους εργασίες.⁴¹ Όπως και σε άλλες χώρες, η απασχόληση συνδέεται και στην Ελλάδα και με τη λεγόμενη παράλληλη, υπόγεια, αφανή οικονομία ή παραοικονομία, το εισόδημα από την οποία υπολογίσθηκε το 1984 στο 28,6%, το 1988 στο 31,6% και το 1990 στο 30-35% του ΑΕΠ. Η αφανής αυτή οικονομία προσφέρει απασχόληση με χαμηλούς μισθούς, αδήλωτους φορολογικώς και χωρίς ασφαλιστική κάλυψη για τον εργαζόμενο, επεκτείνεται δε και στους τρεις παραγωγικούς τομείς της οικονομίας. Η κρυφή απασχόληση στην Ελλάδα αποτελεί πολυδιάστατο φαινόμενο που έχει ελάχιστα ερευνηθεί μέχρι σήμερα. Κατ' επέκταση, μένει να διερευνηθεί και το ποσοστό συμμετοχής των παλιννοστούντων στην κρυφή ή παράλληλη οικονομία.

Σε περιόδους, όπως η σημερινή, που χαρακτηρίζονται από υποαπασχόληση και ανεργία, η εποχική ή και η πλήρης απασχόληση, σε κλάδους, όπως η γεωργία, οι οικοδομικές δραστηριότητες ή ο τουρισμός, αποτελεί διέξοδο για μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Εν τούτοις, φαίνεται πως οι παλιννοστούντες, και ιδίως οι Πόντιοι, δεν εμπίπτουν σ' αυτή την κατηγορία. Η εγκατάσταση των Ποντίων σε αγροτικές περιοχές της Βορείου Ελλάδος στοχεύει στην αναζωογόνηση της αγροτικής δραστηριότητας στην περιοχή, η οποία επλήγη στο παρελθόν από διαδοχικά κύματα αποδημίας. Το Πρόγραμμα του Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε. για την επαγγελματική αποκατάσταση των Ποντίων βρίσκεται σήμερα σε εξέλιξη, με αποτέλεσμα να

41. Η. Έμμε-Πουλοπούλου, *ό.π.*, σ. 22.

είναι δύσκολη η εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Όμως, παλαιότερη έρευνα του Ιδρύματος μεταξύ των Ποντίων ομογενών κατέδειξε ότι ελάχιστα δήλωσαν τη γεωργία ή την αλιεία ως επάγγελμά τους.⁴² Άλλες έρευνες δείχνουν, επίσης, ότι αρκετοί Πόντιοι μετά την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα απασχολούνται ως πλανόδιοι πωλητές σε λαϊκές αγορές, οικοδόμοι ή χειρωνακτες εργάτες.⁴³

3. ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Κύριο ζητούμενο για τον ελληνικό κρατικό μηχανισμό, αλλά και για την ίδια την ελληνική κοινωνία, φαίνεται να αποτελεί η ενσωμάτωση των παλινοστούτων Ελλήνων στον «ελληνικό ρυθμό ζωής» και η αφομοίωσή τους. Η «αφομοίωση» υπονοεί ότι οι παλινοστούτες, οι οποίοι επί σειρά δεκαετιών έζησαν μακριά από την Ελλάδα ή ίσως και να μην την επισκέφθηκαν ποτέ, θα μοιάσουν σταδιακά στο ντόπιο πληθυσμό. Επομένως, τίθεται για τους παλινοστούτες πρόσφυγες, σε μικρότερο – είναι αλήθεια – βαθμό απ' ό,τι για τους αλλοδαπούς μετανάστες, ένα ζήτημα πολιτισμικής ταυτότητας, το οποίο σχετίζεται με τις ιδιαιτερότητες ενός συγκεκριμένου πνευματικού πολιτισμού, δηλαδή τις ιδιαιτερότητες γλώσσας, θρησκείας, αξιών, πεποιθήσεων, στάσεων ή τρόπων ζωής που τους καθόρισαν πριν τη μετανάστευσή τους.

Όπως είναι γνωστό, η μετανάστευση υπήρξε ένας από τους κύριους παράγοντες διαμόρφωσης της οικονομικής, δημογραφικής, κοινωνικής, πολιτικής και πολιτισμικής πραγματικότητας της σύγχρονης Ευρώπης. Οι μεταναστευτικές κινήσεις είναι ιδιαίτερα σημαντικές για τη διαμόρφωση της πολιτισμικής ταυτότητας ενός έθνους, καθώς συνεπάγονται αφ' ενός την αντιπαράθεση με «άλλους», ενδεχομένως διαφορετικούς εκείνων, σε σχέση προς τους οποίους διαμορφώθηκε η ταυτότητα και αφ' ετέρου την αναγκαστική έκθεση των μετακινουμένων σε έναν διαφορετικό από τον δικό τους υλικό και πνευματικό πολιτισμό.⁴⁴ Έτσι, ο φόβος της ενδεχόμε-

42. Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε., 1991-1992, *Πρόγραμμα για την αποκατάσταση των Ποντίων*, Αθήνα.

43. Σχετικά με τις προοπτικές απασχόλησης των παλινοστούτων Ποντίων, βλ. Ν. Γλυτσού, «Προοπτικές της ελληνικής αγοράς εργασίας και δυνατότητες απασχόλησης των Ποντίων», στο Θ. Παπαθεοδοσίου (επιμ.), 1996, *Τεχνολογική Πολιτική και Αγορά Εργασίας*, Αθήνα, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων - ΙΓΕ, ιδιαίτερα σ. 33-37.

44. Σχετικά με το έθνος, την πολιτιστική ταυτότητα και την ετερότητα, βλ. Α. Βεντούρα, *ό. π.*, σ. 65 κ. εξ. Με αφορμή το παράδειγμα των Ελλήνων μεταναστών στην Αυστραλία, βλ., επίσης, Γρ. Γκιζέλη, 1994, «Οι αλλαγές στην ελληνική πολιτισμική ταυτότητα και οι επιπτώσεις τους στον παλινοστούτα μετανάστη», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, αρ. 84-85, σ. 34-42.

νης, και συχνά αναπόφευκτης, αλλοτριώσης των μεταναστών λειτουργεί ως δύναμη εσωστρέφειας και αυτοσυνειδησίας. Όπως σημειώνει η Λ. Μουσούρου, το ζήτημα αποκτά ευρύτερες διαστάσεις, όταν σχετίζεται λιγότερο με τους «άλλους» και περισσότερο με την απειλή απώλειας της ταυτότητας εκείνων των μελών που έχουν μεταναστεύσει.⁴⁵ Από τη σκοπιά αυτή και παρ' ότι η μετανάστευση αποτελεί λύση στα οικονομικά ή κοινωνικά προβλήματα που αντιμετωπίζει ο μετανάστης, αυτή καθηλώνει την πολιτισμική ταυτότητα, οδηγεί, δηλαδή, το μετανάστη σε μια αμυντική στάση προκειμένου να μην αλλοτριωθεί. Ταυτόχρονα, όμως, δίνει μια ευκαιρία επαφής με το άγνωστο και, από αυτή τη πλευρά, εμπλουτίζει την πολιτισμική ταυτότητα.

Παρά τη σημασία που αποδίδεται στην παλινοσέτιση, σε αρκετές χώρες διαφεύγει συνήθως το γεγονός ότι οι παλινοστούντες διαφέρουν πολιτισμικά από το γηγενή πληθυσμό που δεν έχει εμπλακεί στη μεταναστευτική διαδικασία. Οι διαφορές παλινοστούτων-γγηγένων μπορεί να αντιμετωπισθούν με δύο εναλλακτικούς τρόπους: ή ως διαφορές που πρέπει να απαλειφθούν, ώστε να μην δημιουργούνται προβλήματα και για τους ίδιους τους παλινοστούντες αλλά και για τον ευρύτερο κοινωνικό τους περίγυρο, ή ως διαφορές που έρχονται να εμπλουτίσουν την κοινωνική πραγματικότητα της χώρας καταγωγής και να διευρύνουν τα όριά της. Ασυναίσητα ίσως, η πολιτική των χωρών αποστολής υιοθέτησε τον πρώτο τρόπο αντιμετώπισης, εκφράζοντας, έτσι, μια συντηρητική αντίληψη της κοινωνικο-πολιτισμικής ταυτότητας.⁴⁶

Στο «δυτικό κόσμο», κατά τη διάρκεια των δεκαετιών '60 και '70, η αναζωογόνηση της μαρξιστικής σκέψης, οι αντιαποικιοκρατικές διεκδικήσεις και η έκρηξη των κοινωνικών κινημάτων θα οδηγήσουν σε αμφισβήτηση τις ιδέες περί εθνοκεντρισμού και σε διαφορετική θεώρηση το μεταναστευτικό φαινόμενο. Ιδίως μετά το '68, εμπλουτίζονται τα επιχειρήμα-

45. Λ.Μ. Μουσούρου, 1993, *Από τους γκασταρμπάιτερ στο πνεύμα του Σενγκέν*, Αθήνα, Gutenberg, σ. 62-63.

46. Λ.Μ. Μουσούρου, 1990, «Μετανάστευση, παλινοσέτιση και ταυτότητα», Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, *Πρόγραμμα Ερευνών Αποδημίας. Παλινοσέτιση του Ελληνικού Πληθυσμού*, Αθήνα, σ. 322. Επίσης, ό. π., σ. 64. Σε ό,τι αφορά τους Ποντίους, οι νοοτροπίες και οι δομές των κοινωνικών τους σχέσεων θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν «παραδοσιακές», καθώς διατηρούν πατροπαράδοτα ήθη και έθιμα, ενώ οι οικογένεια και οι σχέσεις συγγένειας και αγχιστείας παίζουν καθοριστικό ρόλο σε θέματα γάμου, κοινωνικής ηθικής και κοινωνικών σχέσεων. Βλ. Κ. Μπάδα-Τσομόκου, «Οι Έλληνες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης στην Ελλάδα: αποκλεισμοί, ενσωματώσεις και διλήμματα ταυτότητας», *Οιτοπία*, αρ. 21, Ιούλ.-Αύγ. 1996, σ. 55-56.

τα υπέρ της αναγκαιότητας ύπαρξης ενός πολιτισμικού πλουραλισμού και γίνεται λόγος για πολυπολιτισμικές κοινωνίες. Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια, υποστηρίζεται ότι τα ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά κάθε μειονότητας – επομένως και των μεταναστών – συνεισφέρουν στον πολιτισμό μιας χώρας, χωρίς να θέτουν σε κίνδυνο τη συνοχή της. Αυτή η αφετηρία θα μπορούσε να συμβάλει σε μια διαφορετική θεώρηση του μεταναστευτικού φαινομένου.⁴⁷

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Η μετανάστευση αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα φαινόμενα της σύγχρονης ιστορίας, επηρεάζοντας τόσο τις χώρες προέλευσης των μεταναστών όσο και τις χώρες υποδοχής τους. Επηρεάζει τις διεθνείς σχέσεις και, ιδιαίτερα στις χώρες υποδοχής, μεταβάλλει το δημογραφικό παράγοντα, την αγορά εργασίας αλλά και την ίδια τη συγκρότηση της κοινωνίας, δημιουργώντας νέες ανακατατάξεις, ισορροπίες και συμφέροντα. Η αποδιοργάνωση του κράτους-έθνους, η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και η δημιουργία μιας νέας υπερεθνικής ταυτότητας καλούν τους πολίτες των χωρών που απαρτίζουν την Ευρωπαϊκή Ένωση να ταυτιστούν με μια νέα διαχείριση της κοινωνίας. Από την άλλη πλευρά, η οικονομική κρίση, η αύξηση της ανεργίας, τα διαρκώς αυξανόμενα φαινόμενα εθνικισμού και ρατσισμού και η δημιουργία ενός κόσμου που περιμένει την οικονομική βοήθεια της Κοινότητας συνθέτουν μια άλλη διαχείριση και οδηγούν σταδιακά σε οχύρωση της Ενωμένης Ευρώπης απέναντι σε πολίτες που δεν προέρχονται από χώρες-μέλη της.

Προβλέποντας τους «κινδύνους εισροής» μεταναστών από χώρες-μη μέλη της τότε Ε.Ο.Κ., η Γαλλία, η Γερμανία και οι Κάτω Χώρες υπέγραψαν, ήδη από το 1985, τη Συνθήκη του Schengen, η οποία έδινε το δικαίωμα ενδομετακίνησης αλλά και απαγόρευε τη μόνιμη διαμονή απόδημου πληθυσμού προερχόμενου από χώρες της Ευρωπαϊκής Περιφέρειας και τον Τρίτο Κόσμο. Η Συνθήκη αυτή στηρίζεται στην κοινή πολιτική Βίζας, επιδιώκοντας, έτσι, την ενίσχυση του ελέγχου των εξωτερικών συνόρων. Σήμερα συζητάται η διεύρυνση και η υιοθέτησή της από όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη βάση εναρμόνισης της διαδικασίας παροχής ασύλου για όλες τις χώρες που θα την υπογράψουν, αλλά και της επιβο-

47. Σχετικά με την προβληματική που αναπτύχθηκε στη Μεγάλη Βρετανία ή τη Γαλλία, βλ. Α. Βεντούρα, *ό.π.*, σ. 35 κ. εξ..

λής προστίμου στις αεροπορικές εταιρείες που μεταφέρουν επιβάτες με ελλιπτή ή πλαστά ταξιδιωτικά έγγραφα. Στις χώρες της Συμφωνίας του Schengen προσχωρεί σταδιακά και η Ελλάδα.

Καθώς η παλιννόστηση αποτελεί μορφή μετανάστευσης, η ελληνική πολιτική δεν μπορεί να είναι ανεξάρτητη από μια συνολική στάση απέναντί της. Η είσοδος με νόμιμο ή παράνομο τρόπο επιθυμητών ή όχι «ξένων» στην ελληνική αγορά εργασίας και γενικότερα στην ελληνική κοινωνία πρέπει να αντιμετωπισθεί με ιδιαίτερη προσοχή. Με το δεδομένο δε ότι η μετανάστευση συμβαδίζει με την εξέλιξη του ανθρώπου στη γη και έχει διαχρονικό χαρακτήρα, η ενεργοποίηση μηχανισμών υποδοχής και αποκατάστασης των μεταναστών είναι απαραίτητη. Απέναντι στη Συνθήκη του Schengen η Ελλάδα διαχωρίζει τη θέση της μόνο ως προς τους Έλληνες ομογενείς που προέρχονται από τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες, και ιδιαίτερα τους Ποντίους. Οι μεγαλύτερες δυσκολίες στην αποκατάστασή τους στην Ελλάδα αποδίδονται στην ανυπαρξία ενός ολοκληρωμένου μηχανισμού υποδοχής τους, ο οποίος όχι μόνο θα τους βοηθούσε στη γνώση της νεοελληνικής, αλλά και θα συνέβαλλε αποφασιστικά στη στέγαση και επαγγελματική τους αποκατάσταση. Ο μηχανισμός αυτός πρέπει να είναι αξιόπιστος, να λειτουργεί με διαφάνεια και να προωθήσει μια πολιτική κινήτρων, εάν στοχεύει πραγματικά στην εγκατάσταση των Ποντίων σε περιοχές, όπως η Θράκη, η Ανατολική Μακεδονία ή το Ανατολικό Αιγαίο, περιοχές δηλαδή με ιδιαίτερα χαμηλούς δείκτες ανάπτυξης και απασχόλησης.

Το Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε., μηχανισμός πολυδάπανος και συχνά γραφειοκρατικός, οφείλει να συνεργάζεται με όλους τους εμπλεκόμενους φορείς και, κυρίως, να επισπεύσει τις ενέργειές του για τη μόνιμη εγκατάσταση των Ποντίων. Οι καθυστερήσεις που ως τώρα παρατηρήθηκαν, και για τις οποίες το Ίδρυμα φέρει ενδεχομένως τη μικρότερη αναλογικά ευθύνη, οδήγησαν στην κατεύθυνση αρκετών εξ αυτών προς τα μεγάλα αστικά κέντρα, στην αποφυγή ένταξης στο Πρόγραμμα του ή στην επιστροφή σημαντικού επίσης αριθμού Ποντίων στον τόπο προέλευσής τους.⁴⁸ Αν και επίσημα στατιστικά στοιχεία σχετικά με τον αριθμό των Ποντίων που εισέρχονται στην Ελλάδα ως τουρίστες ή εκείνων που αποφεύγουν την ένταξή τους στο εν λόγω Πρόγραμμα δεν υπάρχουν, υπολογίζεται ότι ο

48. Πρόκειται για εκείνους τους ομογενείς οι οποίοι εισέρχονται στην Ελλάδα με θεώρηση βίζας «Τουρισμός», γεγονός που τους επιτρέπει, όποτε επιθυμούν, να επιστρέψουν στον τόπο προέλευσής τους.

αριθμός αυτός δεν είναι διόλου αμελητέος. Τα άτομα αυτής της κατηγορίας απασχολούνται στο εμπόριο ή την παροχή υπηρεσιών γενικότερα, τροφοδοτώντας, έτσι, σε σημαντικό βαθμό την παραοικονομία της χώρας.

Από αυτό δεν εξαιρούνται ούτε οι Βορειοηπειρώτες και γενικά οι Αλβανοί πολίτες, για τους οποίους, μεταξύ άλλων, δεν υπάρχει οργανωμένος μηχανισμός υποδοχής και κοινωνικής ένταξης. Κατά τα τελευταία χρόνια, η ελληνική πολιτική στρέφεται υπέρ της παραμονής όλων ανεξαιρέτως των Αλβανών πολιτών στην πατρίδα τους και κατά καιρούς απομακρύνει τους παρανόμως εισελθόντες στη χώρα. Παραμελεί, όμως, από την άλλη πλευρά, τις χιλιάδες Βορειοηπειρωτών, οι οποίοι κατά τα τελευταία χρόνια εισήλθαν στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκαν στα μεγάλα αστικά κέντρα. Οι ενδεχόμενες θετικές αξιολογήσεις του ελληνικού κράτους, που καταδεικνύονται σε έρευνες στους τομείς της πρόνοιας για μόρφωση, εργασία και ψυχαγωγία, προβάλλουν την ανάγκη των Βορειοηπειρωτών ομογενών να γίνουν κατ' αρχήν αποδεκτοί από την ελληνική κοινωνία. Άλλωστε, ο βραχύς σχετικά χρόνος παραμονής τους στην Ελλάδα καθώς και οι δυσμενέστερες συνθήκες ζωής στην Αλβανία συντείνουν σ' αυτό το αποτέλεσμα. Έτσι, οι Βορειοηπειρώτες εμφανίζονται σε έρευνες να τηρούν πιο θετική στάση απέναντι στην Ελλάδα σε σύγκριση με τους Ποντίους. Αυτό το γεγονός, όμως, δεν πρέπει να λειτουργήσει παραπλανητικά ως προς τη στάση που πρέπει να τηρήσει ο ελληνικός κρατικός μηχανισμός απέναντί τους.

Παρ' ότι η ελληνική πολιτική τα τελευταία χρόνια δεν επιθυμεί νέα μετανάστευση Βορειοηπειρωτών προς την Ελλάδα και τάσσεται υπέρ της παραμονής τους στην Αλβανία, επιχειρώντας την ενίσχυση με κάθε τρόπο της εκεί ευρισκόμενης ελληνικής μειονότητας, οφείλει να αντιμετωπίσει με μεγαλύτερη συνέπεια τους Βορειοηπειρώτες που έχουν ήδη εγκατασταθεί στη χώρα μας. Προς αυτή την κατεύθυνση πρέπει να κινηθεί η ελληνική πολιτική, προκειμένου να τους παράσχει μεγαλύτερη εργασιακή ασφάλεια και καλύτερη πρόνοια σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης, στέγασης ή εκπαίδευσης για τα παιδιά τους, κάτι που θα συμβάλει στην ταχύτερη αποκατάσταση, την οποία και οι ίδιοι επιζητούν.

Η ανάγκη διεύρυνσης των μηχανισμών υποδοχής, ώστε αυτοί να συμπεριλάβουν τις εν λόγω κατηγορίες μεταναστών, προβάλλει επομένως επιτακτική. Η παλιννόστηση πρέπει να εντάσσεται στα πλαίσια της σχεδιασμένης περιφερειακής ανάπτυξης της χώρας. Εφ' όσον οι παλιννοστούντες δεν προτιμήσουν τη διαμονή τους στα μεγάλα αστικά κέντρα, αλλά δεχθούν να διασπαρούν σε μικρότερες πόλεις, ο αντίκτυπος στις περιφερειακές οικονομίες θα είναι ιδιαίτερα ευνοϊκός. Θα τονωθούν οι

τοπικές αγορές εργασίας, η ζήτηση για νέες κατοικίες και θα αποκτήσει ώθηση η τοπική καταναλωτική ζήτηση. Αυτά, όμως, θα εξαρτηθούν από την επιτυχία του προγράμματος υποδοχής τους, δηλαδή από ένα σύνολο υπηρεσιών που θα διευκολύνουν την εγκατάστασή τους. Ιδίως οι επαναπατριζόμενοι ομογενείς από τις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ χαρακτηρίζονται από δύο στοιχεία τα οποία διευκολύνουν ιδιαίτερα την κοινωνική τους ένταξη. Αφ' ενός, έχουν μια καλή μορφωτική και πολιτιστική υποδομή, η οποία, μακροχρόνια, αποτελεί καλή προϋπόθεση για την κοινωνική τους ένταξη. Αφ' ετέρου, αντιθέσεις με το ντόπιο πληθυσμό δεν υπάρχουν, αφού σε όλους αναγνωρίζονται τα ίδια δικαιώματα με τους άλλους Έλληνες, ενώ και η ίδια η ελληνική κοινωνία είναι ιδιαίτερα δεκτική απέναντί τους.